

ГРОМАДСЬКИЙ ПРОЕКТ
«Безпека України:
геополітичний вимір»

ГЕОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ І БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

За даними соціологів

Київ
ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»
2009

УДК 316.334.3:(323+327)(477)
ББК 60. 56(4 Укр)+66.0
Г36

Редакційна рада серії:

Б.І.Олійник, Д.В.Табачник, І.В. Алексєєв,
С.Р. Гриневецький, А.І.Дмитрієв, Г.К.Крючков.

Г36 Геополітичні орієнтації населення і безпека України.
За даними соціологів. Упорядник М.О.Шульга.— К.: ТОВ
«Друкарня «Бізнесполіграф» , 2009. — 80 с.

ISBN 978-966-1645-20-1

У публікації, підготовленій на основі соціологічних досліджень, йде мова про найбільш актуальні, з точки зору авторів, загрози національній безпеці України: соціальну поляризацію як наслідок провалу соціально-економічних реформ, здійснюваних за роки незалежності; мобілізацію в суспільній свідомості політичних і соціокультурних відмінностей регіонів, яка веде до територіальної фрагментизації суспільства; диференціацію населення за геополітичними орієнтаціями, ставленням до перспектив об'єднання східнослов'янських держав, вступу до ЄС і в НАТО.

Видання розраховане на широкі кола читачів.

УДК 316.334.3:(323+327) (477)
ББК 60. 56(4 Укр)+66.0

- © М.О.Шульга, 2009
- © О.І.Вишняк, В.А.Піддубний,
А.О.Зоткін, О.А. Беленок, 2009
- © Л.С.Рязанова, А.М.Малюк,
О.С.Резнік, 2009
- © ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»»,
2009

ISBN 978-966-1645-20-1

ВСТУП

Загрози національній безпеці будь-якої країни у різній мірі існують завжди. Але в кожному конкретний час вони вишиковуються у певну ієрархію за ступенем актуалізованості, за масштабністю і потенціалом, за певними видами і спрямуваннями.

Виходячи з цих міркувань, у даній книжці представлено найбільш актуальні, з точки зору авторів, загрози національній безпеці України: соціальна поляризація як наслідок провалу соціально-економічних реформ, здійснюваних за роки незалежності; мобілізація в суспільній свідомості політичних і соціокультурних відмінностей регіонів, яка веде до територіальної фрагментизації суспільства; диференціація населення за геополітичними орієнтаціями, ставленням до перспектив об'єднання східнослов'янських держав, вступу в ЄС і НАТО.

Соціальні процеси і події, що становлять загрозу національній безпеці, усвідомлюються людьми на різних рівнях осмислення сутності. Найбільш глибоким рівнем усвідомлення певних соціальних проблем є науковий рівень, оскільки він дає можливість досліджувати певні загрози професійно, із застосуванням різноманітних наукових прийомів і способів, розкрити досліджуване явище всебічно і системно. Проте із усього ряду ризиків і загроз, що постають перед суспільством, лише незначна частина стає предметом наукового дослідження. Всі інші, як правило, усвідомлюються на рівні буденної свідомості, а переважна їх частина взагалі знаходиться поза свідомістю людей.

До сфери буденної свідомості належать і уявлення про загрози та ризики, що побутують у суспільстві. Останні існують у різних видах: стають предметом обговорення у засобах масової інформації, певним чином помічаються художнім мисленням і відображаються

у творах мистецтва, проявляються у формі чуток, різного роду стереотипів свідомості.

Проте найбільш повно уявлення про загрози і ризики національній безпеці, що існують у буденній свідомості, вдається зібрати і розглянути за допомогою емпіричних соціологічних досліджень. Переваги цього підходу полягають у тому, що він дає можливість зафіксувати і проаналізувати буденні уявлення як усього суспільства в цілому, так і його різноманітних соціальних груп – професійних, майнових, регіональних, поселенських, освітніх, етнічних, соціально-демографічних та деяких інших.

Звичайно, національна безпека країни не зводиться лише до запобігання загрозам та ризикам.

Не менше значення у цій сфері мають політичні, економічні, соціальні, правові рішення вищих органів влади, геополітичні вибори, що здійснює держава. Наприклад, уже майже двох десятиліть Україна стоїть перед вибором, якому вектору інтеграції надати перевагу – східному чи західному. Певний час у зовнішній політиці держави сповідувалася доктрина «багатовекторності», яка допомагала правлячій еліті уникати однозначного вибору того чи іншого вектора. В останні роки, особливо після президентських виборів 2004 року, у реальній зовнішньополітичній практиці Української держави, а також у цінностях, що декларувалися керівництвом країни, переважали західні орієнтири. Проте у громадській думці цей геополітичний вибір не сприймався так однозначно, як тією частиною політичної еліти, що в цей час знаходилася при владі. У цьому виданні однією із тем і є аналіз існуючих у громадській думці розбіжностей та суперечностей щодо геополітичного вибору країни.

У коло проблем національної безпеки потрапляють і багато інших соціальних явищ. Зокрема, і такі характерні для українського суспільства явища, як вичікувальна пасивність народу, відхід від свідомої участі у політичному житті, нереалізованість у роки незалежності людського потенціалу молоді та покоління середнього віку. До проблем національної безпеки додаються і явища, зумовлені

соціокультурною специфікою регіонів – різний історичний досвід, набутий у минулому в умовах різних держав, відмінності у мовних переважання певних релігійних конфесій тощо.

В Україні через 17 років існування її як незалежної держави, крім традиційних, виникли й специфічні загрози. Вони мають внутрішній характер і виглядають як парадоксальні і несподівані. Справді, хіба хтось міг собі уявити, навіть маючи велику фантазію, що загрози існуванню держави виникнуть збоку самих інститутів влади, внаслідок дій її найвищих органів. Проте така загроза в останні півтора-два роки виявилася однією із найбільш актуалізованих. Особливо небезпечною вона стала після приходу до влади «помаранчевої» політичної когорти. Парадоксальність цієї загрози полягає в тому, що призначенням вищих органів влади, найголовнішою їх функцією є досягнення такого становища, щоб ніщо не загрожувало державі та її населенню. В Україні ж в останні роки саме центральні владні структури провокують системні конфлікти і своїми діями ведуть до знищення держави.

Авторами цього видання є:

Вступ і розділ III – доктор соціологічних наук, професор М.О.Шульга;

Розділ I – доктор соціологічних наук О.І.Вишняк, кандидат філософських наук В.А.Піддубний, кандидат соціологічних наук А.О.Зоткін і О.А.Беленок;

Розділ II – кандидат філософських наук Л.С.Рязанова, кандидати соціологічних наук А.М.Малюк і О.С.Резнік.

РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА І УЯВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ПРО БАЖАНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИБОРИ

Реалії життя того історичного відрізка часу, що розпочався з проголошення незалежності України, породили величезну кількість проблем, які поки що мають тенденцію до накопичування, а не розв'язання. Маса цих проблем уже наближається до того критичного об'єму, коли загроза національній безпеці країни стане невідворотною. Розглянемо кілька проблем суспільного життя, де загрози і ризики національній безпеці вже сьогодні проявляються як критичні. Як уже зазначалося у вступі, свої зусилля ми зосередимо на аналізі того, як сприймаються загрози і ризики національній безпеці на рівні громадської думки.

Ключовою проблемою, на наш погляд, серед них є проблема провального експерименту щодо трансформації соціально-економічних інститутів. Сьогодні вітчизняні соціологи перебувають у тій зручній історичній позиції, звідки легше системно проаналізувати попередні підсумки соціетальної трансформації українського суспільства. Після сімнадцяти «миттєвостей історії», що ввібрали в себе форсовану капіталізацію економіки і розбудову нової держави, стало остаточно зрозуміло: реформи в Україні здійснювалися не в інтересах народу, але від його імені та за його рахунок. В Україні, як і в більшості колишніх союзних республік, досі не досягнуто дореформеного рівня життя, маси поставлено в умови повного відчуження від власності на засоби виробництва і доходів за їх використання. Нові держави проголошено раніше, ніж належно сформувалися відповідні нації. Різні ж коаліції у вищих ешелонах влади – це лише різні фракції єдиного правлячого класу – олігархо-бюрократії, що пропонують з незначними відмінностями той самий заявлений механізм панування, водночас конкуруючи за високі щаблі у владній ієрархії. Буржуазна демократія, встановлена в Україні, є маскою ладу компрадорсько-олігархічного капіталізму, який формально

легітимно, за вичікувальної пасивності народу, дав змогу капіталістам-олігархам та їх бюрократичній обслузі за безцінь приватизувати активи держави-попередника.

Чому навчили нас роки незалежності України, які лінії розломів проходять через український соціум, де, в яких точках можливий моноліт єдності, що може зробити з різновекторних сил суспільство як життєздатний організм? Намагаємося з'ясувати ці питання, послуговуючись даними моніторингу. Для зручності поділятимемо масив опитаних на такі вікові групи: 18–25 років (I група), 26–35 років (II), 36–45 (III), 46–55 років (IV), 56–65 років (V), 66 років і старші (VI група).

Дані моніторингу свідчать про те, що зовсім не задоволені та скоріше не задоволені (сумарно) тим, як розвивається демократія в Україні, більшість опитаних (58%). Показово, що серед вікових груп найбільше незадоволення «демократією по-українськи» висловили представники IV і III вікових груп – 64,5% і 60,4% відповідно. Середнє покоління найбільш критично ставиться до суспільних перетворень, у процесі яких його високий освітній і взагалі людський потенціал не був адекватно реалізований. Якщо згадати недавню історію, саме невикористаний потенціал середнього покоління став чинником ерозії радянської системи. Із думкою «багато з того, в що вірили наші батьки, руйнується на очах» згодні 85,8% респондентів по масиву, високий ступінь згоди з цією думкою продемонстрували представники усіх вікових груп (кількість прибічників такого погляду в жодній з груп не була нижчою, ніж 75%). Отже, в суспільстві практично є міжпоколінний консенсус щодо факту ціннісного зламу, що відбувся у процесі швидкого транзиту після СРСР.

Опитування деякою мірою поставило під сумнів існуючу в медіа-середовищі думку про те, що на зміну людям, сформованим в епоху комуністичної ідеології («совкам»), приходять нове вільне покоління, щастя якого полягає в тому, що воно не жило за «радянщини». Представники усіх вікових груп майже однотайні в

тому, що «раніше люди краще почувалися, тому що кожен знав, як чинити правильно»(табл. 1).

Таблиця 1

Ставлення до думки: «Раніше люди краще почувалися, тому що кожен знав, як чинити правильно» залежно від віку респондентів (%)

Варіанти відповідей	Вікові групи, років						За вибіркою
	18–25	26–35	36–45	46–55	56–65	66 і старші	
Не згодний	25,5	25,2	26,1	18,5	20,3	16,1	21,9
Не знаю	20,9	18,1	9,5	10,3	3,6	8,2	12,0
Згодний	53,6	56,7	64,4	71,2	76,1	75,7	66,1

Чим молодша вікова група, до якої належить респондент, тим менше виражена згода з вищенаведеним твердженням, хоча навіть серед наймолодших кількість тих, хто схиляється до думки про краще соціальне самопочуття людини у радянські часи, перевищує половину. Вік 45 років є рубежем, за яким кількість прибічників такого погляду перевищує дві третини респондентів.

Ми зафіксували також певні відмінності у відповідях на наведене запитання серед осіб з різним освітнім рівнем. Думку про краще самопочуття людей у попередні часи підтримали: 74,7% респондентів, що мали початкову або неповну середню освіту; 69,0% – з повною середньою освітою; 63,3% – із середньою спеціальною освітою; 64,3% – першим ступенем вищої освіти; 58,2% – з вищою освітою. Відтак освіта впливає на ретроспективну оцінку самопочуття людини в умовах попереднього соціального порядку: чим вона вища, тим менша згода щодо кращого життя за радянського ладу. Але навіть у найосвіченішій групі кількість згодних із запропонованим судженням удвічі перевищує кількість незгодних (58,2% проти 31,6%). Отож: не можна стверджувати, що до думки про краще самопочуття людей у попередні часи схиляються переважно малоосвічені верстви. А це, своєю чергою, свідчить, що сучасна Україна в цьому аспекті програє

СРСР. Радянська епоха, хоч яке було б ставлення до неї, є і ще довго залишатиметься для пострадянської людини тлом для порівняння.

При відповіді на запитання «Яким чином держава повинна брати участь в управлінні економікою?» найбільшу кількість прихильників зібрала думка, що треба поєднувати державне управління та ринкові методи (50,4% за вибіркою). При цьому у вікових групах I–IV таких було більше половини, у групах V–VI – менше. Трохи менше третини респондентів (29,1%) висловилися за те, щоб повернутися до планової економіки на засадах повного державного обліку і контролю. Кількість прибічників такого типу економіки зростає з віком респондентів (16,7% – I група, 22,3% – II група, 22,8% – III група, 31,1% – IV група, 40,6% – V група, 43,0% – VI група). За повернення до командно-адміністративної моделі економіки висловилося людей похилого віку (група VI) в 2,5 раза більше, ніж їхніх онуків (група I). Ліберальні принципи економіки («усе регулює ринок») підтримує лише 6,6% респондентів за масивом з деякими віковими коливаннями (у групі 26–35-річних таких 9,6%, а в найстаршій – 2,9%).

Ідея повернення до економіки минулого більше притаманна особам з низьким освітнім рівнем. Із зростанням освітнього рівня стає дедалі популярнішою ідея синтезного економічного ладу (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання «Яким чином, на Вашу думку, держава повинна брати участь в управлінні економікою?» залежно від освітнього рівня респондентів (%)

Варіанти відповідей	Освіта					За вибіркою
	Початкова, неповна середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Неповна вища	Повна вища	
Мінімізувати участь держави	5,2	3,4	7,5	10,4	5,4	6,6

Поєднувати державне управління та ринкові методи	36,5	46,6	51,3	55,2	67,9	50,4
Повернутися до планової економіки	38,4	34,1	27,1	24,4	20,4	29,1
Важко сказати	19,9	15,9	14,1	10,1	6,4	13,8

Найбільша кількість прибічників синтезного економічного ладу зафіксована в групі тих, чиє дитинство (точніше, більша його частина) минуло в м.Києві (66,7%). Лише 18,3% респондентів, яким судилося провести дитинство в столиці України, вважає, що треба повернутися до планової економіки. Але симпатиків цієї позиції більше серед їхніх співгромадян, значна частина дитинства яких минула в місті з населенням понад 250 тис. осіб (26,4%), у невеликому місті (26,7%), в селі (31,0%). Ймовірно, що певна ностальгія за економікою радянського типу, більш виражена у вихідців з периферії, пояснюється незадоволенням соціально-економічними реформами у глибинці порівняно із станом справ у великих містах, а тим більше – у столичному мегаполісі.

Отже, перспективним з погляду людського капіталу групам населення (молодь, добре освічені, мешканці/вихідці з великих міст) притаманне бажання бачити Україну демократичною державою з соціально орієнтованою ринковою економікою. Кардинальна зміна існуючого соціально-економічного устрою можлива лише за умови громадянського пробудження широких верств суспільства, здатних привести до влади тих, хто реально репрезентує їхні інтереси, поєднає ринок з нормами соціального партнерства і взаємної соціальної відповідальності.

Перед нашою державою гостро постали питання визначення свого місця і самозбереження в умовах глобалізації, яка ще не стала всеосяжним світовим явищем. Багато країн залишаються слабко включеними до процесів глобалізації. Їм доведеться відбутися стадію своєї локальної (навздогінної) модернізації. Україна перебуває лише на початковому етапі входження до глобальної цивілізації.

Для українського суспільства проблема глобалізації загострюється у контексті сучасної політичної ситуації протистояння головних політичних суб'єктів країни.

Як свідчать дані опитування «Україна-2007», головними перешкодами входження нашої країни до глобального соціально-економічного простору є:

- політична нестабільність у країні – 56,6%;
- корумпованість політичних і ділових лідерів – 55,4%;
- неконкурентоспроможність економіки – 38,7%;
- недостатній розвиток інфраструктури – 33,5%;
- науково-технічне відставання від розвинених країн – 20,3%;
- відсутність відповідної геополітичної та гео економічної стратегії – 8,5%;
- нестача фахівців, які здобули освіту в західних країнах, – 7,2%.

Найбільшими перешкодами для України щодо включення її у глобалізаційні процеси є політична нестабільність і корумпованість політичної та ділової еліти. Причому політична нестабільність як головний деструктив демократичного розвитку зумовлена протистоянням провідних політичних лідерів країни, ґрунтована на їхньому нерозумінні того, що взагалі на Заході відбуваються великі зрушення у царині філософії політики, зокрема політичної дії. Наша країна не готова до таких змін. Українські політики думають лише про те, як облаштувати свою виборчу нішу, а не про стратегічні плани для країни.

Не бачимо ми осмислення цінностей демократії, а саме – як її належить утверджувати в українському суспільстві, за допомогою яких принципів. Натомість спостерігаємо, з якою легкістю лідери країни (без винятку) порушують закони, ігноруючи засади правової держави. Така ситуація з кожним кроком стає дедалі небезпечнішою. Українські державні мужі та «кавалерственні дами» варті одне одного. Особливо у вільному поводженні з правом. І тріумф прем'єрської волі у відстоюванні «політично правильних» суддівських рішень викликає у західних європейців (тих, кого цікавлять події

в Україні) страх не менший, ніж кавалерійські атаки Банкової на систему правосуддя.

Українські політики дезорієнтують співгромадян, коли переконують їх у тому, що Європа сприймає те, що коїться у нас, як нормальні демократичні процеси. Насправді, вона сприймає це як хаос і вважає Україну непередбачуваною. Адже демократія – це не лише демократично проведені вибори. Демократія мусить бути реалізованою в усіх сферах. А в Україні часто-густо змінюються склади урядів, парламентських та урядових комітетів, чиновники у міністерствах та відомствах, однак позитивних зрушень у країні не відчувається, а навіть набирають силу руйнівні процеси.

Політична криза в Україні поставила під сумнів досягнення держави у питаннях формування влади шляхом волевиявлення громадян. Політико-правовий нігілізм, правова незабезпеченість дострокових виборів, серйозні вади у системі добору та функціонування депутатського корпусу окреслили наявність масштабних завдань щодо розвитку правової бази демократичності урядування та впровадження відповідної сучасної політичної практики.

А стосовно демократичності, то у певному розумінні жоден з провідних українських політиків не є демократом у справжньому, європейському значенні цього слова. Прагнення отримати абсолютну владу, нездатність вести діалог і домовлятися, постійна ставка на політичну доцільність – це вияв прагнення створити модель керованої демократії «під себе».

Ось що показують відповіді респондентів на запитання щодо причин, які перешкоджають інтеграції нашої країни до світової спільноти, з точки зору ставлення громадян до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі, вступу до ЄС та НАТО (табл.3).

Таблиця 3

Індекси причин, які перешкоджають входженню України до глобального соціально-економічного простору*

Причини-перешкоди	Індекс ставлення до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі (I ₁)	Індекс ставлення до вступу України в ЄС (I ₂)	Індекс ставлення до вступу України в НАТО (I ₃)
Неконкурентоспроможність економіки	0.67	0.69	0.37
Політична нестабільність у країні	0.66	0.67	0.30
Недостатній розвиток інфраструктури	0.63	0.72	0.28
Корумпованість політичних і ділових лідерів	0.61	0.69	0.33
Науково-технічне відставання від розвинених країн	0.60	0.69	0.30
Нестача фахівців, які здобули освіту в західних країнах	0.53	0.79	0.48
Відсутність відповідної геополітичної та гео економічної стратегії	0.52	0.64	0.38

*Індекси розрахункові у діапазоні від 0 – “радіше негативно” до 1 – “радіше позитивно”. Засадовою для розрахунку індексу є кількість відповідей респондентів за кожною позицією.

Дані свідчать, що ці причини в оцінках респондентів досить вагомі для перешкоджання інтеграції нашої держави у глобалізаційно-регіональні процеси. Простежуємо певну тенденцію залежності причин від ставлення респондентів до того чи іншого об’єднання, тобто чим негативніше ставлення до певної регіональної спільноти, тим більше ствердження сприйняття причин-перешкод.

За результатами моніторингу–2008, негативне ставлення до вступу України в НАТО засвідчили близько 58% респондентів. А ось щодо вступу України в ЄС і приєднання її до союзу Росії та Білорусі негативне ставлення зафіксоване набагато менше (відповідно 19% та 24%). Дані таблиці засвідчують чітку залежність оцінок причин від ставлення до цих регіональних об’єднань, причому бачимо й певне ранжування: ЄС – союз Росії і Білорусі – НАТО. Найбільша

варіативність помітна щодо позиції «ставлення до вступу України до ЄС». Варіативність індексу дорівнює 0,15 («нестача фахівців, які здобули освіту в західних країнах» – 0,79, «відсутність відповідної геополітичної та гео економічної стратегії» – 0,64).

Варіативність індексу щодо позиції «ставлення до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі» теж у межах 0,15 («неконкурентоспроможність економіки» – 0,67, «відсутність відповідної геополітичної та гео економічної стратегії» – 0,52).

Для позиції «ставлення до вступу України в НАТО» характерний набагато менший негативізм оцінки причин-перешкод, а варіативність індексу дорівнює 0,20 («нестача фахівців, які здобули освіту в західних країнах» – 0,48, «недостатній розвиток інфраструктури» – 0,28). Примітним є те, що найменше негативізму викликає геополітична та гео економічна стратегія України.

З позицій сучасної геополітики українську геостратегію характеризують дві головні парадигми: євразійська та євроатлантична, що зумовлено специфікою геополітичного поля України, її належністю водночас до двох регіонів – Євразії та Європи, причому вона займає периферійне становище у кожному з них. За прагматичною логікою розуміння її становища на початку ХХІ ст., Україна є об'єктом інтересів існуючих геополітичних суб'єктів, насамперед – Росії та Європи.

Україна з огляду на її геополітичне розташування перебуває у сильному геополітичному, культурному та інформаційному полі тяжіння авторитарної Росії, проте перевагою у такій ситуації має стати стратегія розрахунку на власний збалансований поступ до світової спільноти, а певною «компенсацією» різноспрямованих зовнішньополітичних векторів має бути демократичний вплив європейських політичних і громадських інституцій.

Такого стану можна досягти тільки за реалізації кількох цілей: 1) важливо сформувати самостійну зовнішню політику в інтересах країни, яка урахувала б сучасну геополітичну та гео економічну «шахівницю» у світі; 2) продемонструвати динамізм у реформах та задіяти наявний потенціал у міжнародному розподілі соціального простору; 3) точно

визначити принципово важливих для країни партнерів, співробітництво з якими або допомога яких відіграють роль каталізаторів для економічного, політичного та культурного розвитку; 4) уникати втягування у «змовини» непринципового характеру, які можуть зашкодити входженню до глобальної спільноти. Для України набагато актуальніше, корисніше та ефективніше спрямувати всі зусилля на інтеграцію до ЄС. Значна частина українців (44,2%) свій вибір зробила саме на користь вступу до Європейського Союзу.

ЄС є певною відповіддю на глобалізацію. Європейські керівні інституції отримують ще більшу повноту влади у розв'язанні нагальних питань, до яких відносять безпеку, боротьбу зі зміною клімату та міграційні проблеми. В Україні ж декларації про стратегію євроатлантичної інтеграції внаслідок різних обставин політичного розвитку залишаються тільки деклараціями в контексті «багатовекторного» геополітичного вибору. Директор берлінської Європейської академії Екхарт Штратеншульке стосовно «євроінтеграції» України зазначає, що на 90% українська влада зайнята внутрішньою боротьбою, а на 10% – вимаганням «Дайте нам перспективу!». Для пересічного українця євроінтеграція – це повна абстракція, що не має до нього жодного стосунку, це всього-на-всього красиві гасла на далеких від нього самітах, про які періодично повідомляють з телеекрану.

Наші політичні лідери і в країні, і за кордоном промовляють про коаліції, вибори тощо. А серйозні регіональні та світові проблеми або не усвідомлені, або зовсім не цікавлять їх. І доки Україна не зійде з периферійних шляхів пострадянського «розвитку взагалі» й не стане на твердий курс європейської інтеграції, ЄС матиме аргументи відмовляти Києву в європейській перспективі.

Щоб європейська перспектива здійснилася, необхідно послідовно надолужувати європейське законодавство та стандарти і робити їх нормою життя. За цих обставин наша «європейськість» з географічного поняття перетвориться на суспільне, а інтеграція – із зобов'язання на звичку. І коли щодень громадяни відчуватимуть – їм стало краще жити, вони поважатимуть свою владу, довірять

їй важливі стратегічні рішення. А якщо влада розумно працює всередині країни, то їй можна довірити й прийняття принципових зовнішньополітичних рішень. Глобальна перспектива – це дедалі більша самодостатність кожного суб'єкта світового процесу, кожного народу, кожної держави.

За умов дедалі глибшої світової фінансової кризи політичні сили практично всіх країн згуртувалися та об'єдналися перед загрозою ближчої небезпеки. Адже криза – це не лише гігантські втрати та випробування, не тільки деструктив. Водночас це й прискорення модернізації сучасного світоустрою, передумова для утвердження нового, перспективного. І якщо стратегічний курс нашої держави буде скоригований відповідним позитивом, то вказаний шлях може стати найрезультативнішим для всіх, усього українського суспільства.

Що ж стосується уявлень основної маси населення України та її правлячого політичного класу стосовно геополітичного майбутнього держави, то вони розходяться діаметрально. Більшість населення України ставиться до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі, договір про який підписано ще 2 квітня 1997 р., скоріше позитивно (60,3% опитаних). Скоріше негативно ставиться значно менша частина респондентів – 24,3%. Тих, кому важко визначити свою позицію з цього питання, – 15,4%. Більше того, за 12 років моніторингу з цього питання підтримка союзу лише один раз опустилася нижче 50-відсоткової позначки – у 2000 р. (40,8%), коли були неясні перспективи РФ у постельщинську епоху. Упродовж останніх трьох років кількість прибічників союзу стабілізувалася на рівні приблизно 60%, а кількість супротивників не перевищувала чверті респондентів. Чим старша вікова група респондентів, тим більше в ній прихильників союзу (56,0% – у II групі, 59,2% – у III групі, 64,8% – у IV групі, 64,1% – у V групі, 69,3% – у VI групі). Єдина вікова група, де кількість симпатиків союзу менша за 50% – це I вікова група, тобто 18–25-літні респонденти, але і в ній кількість тих, хто за міждержавний союз за участі України, більша тих, хто проти (48,2% і 28,1% відповідно).

Важливим диференціюючим чинником ставлення до ідеї приєднання України до союзу Росії -Білорусі є національність респондента. Серед росіян прихильниками приєднання України до союзу Росії та Білорусі є 84,7% опитаних, серед представників інших, крім українців та росіян, національностей – 84,4%, тобто переважна більшість. Серед українців прихильників союзу більше половини – 55,1%, що майже вдвічі перевищує кількість противників (28,4%). Якщо взяти до уваги ту обставину, що серед українців більшість твердо ідентифікує себе, першою чергою, з територіальною спільнотою, що не виходить за межі сучасної України (25,3% – як мешканці села, району; 8,1% – як мешканці регіону; 55,6% – як громадяни України), є підстави зробити висновок, що орієнтація на союз як соціальний простір не обов'язково суперечить соціально-територіальній орієнтації на Україну, а часто доповнює її.

Таблиця 4

Ставлення до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі залежно від типу населеного пункту, де минула більша частина дитинства респондентів (%)

Місце дитинства \ Варіанти відповідей	Скоріше негативно	Важко сказати	Скоріше позитивно
У Києві	35,0	40,0	25,0
У місті з населенням понад 250 тис. осіб в Україні	20,2	15,9	63,9
У невеликому місті в Україні	25,5	12,8	61,7
В селі в Україні	27,8	16,2	55,9
За межами України, в місті	3,9	7,8	88,2
За межами України, в селі	7,5	5,7	86,8
Через часті переїзди в мене не залишилося вражень про місто (село) мого дитинства	16,7	11,1	72,2
За вибіркою	24,3	15,4	60,3

Як бачимо (табл. 4), особливою є позиція корінних киян. Лише 25% з них прихильні до ідеї союзу. Аналогічні результати отримано й при аналізі даних під кутом теперішнього місця

проживання респондентів. Скоріше позитивно ставляться до участі України в союзі 67,1% мешканців великих міст, 62,4% – мешканців невеликих міст, 58,4% – селян і лише 22,9% – мешканців Києва. Проблемність у геополітичних орієнтаціях населення України полягає і в тому, що громадяни – мешканці різних регіонів також доволі по-різному ставляться до ідеї приєднання України до союзу. Скоріше позитивне ставлення наочно продемонстрували мешканці Півдня (83,8%) і Сходу (80,6%), менше – мешканці Центру України (47,5%). Проте 54,7% мешканців Заходу України висловилися скоріше негативно щодо цієї ідеї (скоріше позитивно – лише 26,9%).

Сьогодні перед суспільствознавцями України постала необхідність переосмислити термін «незалежність» стосовно України. Негативний аспект незалежності (від чого?) поступається місцем позитивному (для чого, для якої понадособистісної, навіть понадетнічної мети?). Уроки незалежності вчать: щоб не стати колоніальною периферією Заходу, потрібно вийти на іншу, ніж минула радянська, й іншу, ніж теперішня глобально-капіталістична, траєкторію розвитку, що спирається на «людські якості» – новаторський потенціал особистості, високі технології, культуру, науку, освіту. Переконаними прибічниками і захисниками суспільного ладу громадяни України можуть бути лише тоді, коли оцінюватимуть його як соціально справедливий, коли їхній голос буде почутий владою і врахований при розробці засад внутрішньої та зовнішньої політики.

Проте владна еліта, що проголошувала незалежність країни під гаслами демократії і народоправства, відірвалася від мас і замкнулась у своєму вузькому колі. Це спричинило глибоку політичну кризу в суспільстві.

Наявність ознак довготривалої кризи політичної системи в Україні не є новиною ані для жодного з експертів чи політиків, ані для населення. В сучасних українських реаліях криза втілюється у політичних конфліктах не так між владними інституціями, як між особами, що очолюють ту чи іншу гілку влади, та елітними групами. Дійсна сутність кризи полягає не у зривах роботи Верховної Ради

та інших представницьких органів влади, неспроможних прийняти суспільно значущі рішення (не виходячи при цьому за рамки корпоративних інтересів), і не у хаотичних діях установ виконавчої влади, що демонструє часом некомпетентність, часом відверту демагогічність або намагання реалізувати тактику виживання їх керівників (що знов нагадує про стійкі корпоративні інтереси елітних груп). Криза інституту політики взагалі та окремих владних інституцій зокрема, по-перше, вже сьогодні справляє тиск на увесь каркас державно-владних відносин, робить його хистким та нежиттєздатним. По-друге, криза політична має великі шанси перетворитися на кризу соціальну, оскільки негативного впливу зазнає все населення країни, яке поки що не втягнуте в політичні конфлікти, але відчуває на собі їх наслідки.

Відтак нас цікавить опосередкована реакція населення на політичну кризу, віддзеркалена в ставленнях респондентів до політичних інституцій. Вона може реалізовуватись у двох полярних моделях політичної поведінки: 1) активізація, безпосереднє втручання у політичні конфлікти на тій чи іншій стороні або утвердження й активне обстоювання власної позиції (для останнього обов'язково потрібне усвідомлення групових чи класових інтересів та наявність контрелітних суб'єктів у масовому середовищі); 2) відхід, відсторонення від конфліктів, замкнення на своїх особистих чи вузьких групових інтересах, вибір аполітичної позиції, латентне укладання між населенням і державою соціальних пактів.

Звичайно ж, ці моделі є ідеально-типовими і не можуть бути реалізовані в чистому вигляді. Проте можна стверджувати, що населення України в різні періоди 17-річної перманентної кризи схилилося до певної моделі політичної поведінки. Так, активізація населення зростала в періоди загострення боротьби елітних груп за перерозподіл влади та інших соціальних ресурсів. Імпульсом до цього слугували потужні інформаційні кампанії та радикалізація дій самих політичних суб'єктів. Безпосередньо населення втручалось у політичні конфлікти в 1990–1991 рр. (набуття Україною незалежності), 2004 р. (вибори президента), а також певною мірою у 2001 р. (під

час «касетного скандалу»). Причому результати опитувань після означених подій фіксували інерційно високі показники у масовій свідомості політичної довіри та активної позиції значного сегмента населення. Натомість у періоди, коли політична криза перебувала у латентній фазі (особливо, коли вона перемирювалась із кризою економічною), населення займало політично байдужу, відсторонену позицію. Така поведінка характерна для більшості населення в період важкої економічної кризи 90-х років та в період фрагментації «помаранчевого» альянсу (початок – після вересня 2005 р.). Під впливом концентрованих інформаційних кампаній (як правило, під час чергових та позачергових виборів) показники громадської думки щодо політики можуть тимчасово, ситуативно змінюватись, що, однак, не свідчить про глибинні тенденції її змін.

Детальніший розгляд динаміки змін громадської думки щодо політичних інституцій в умовах їх кризи дозволяє зробити висновки щодо сучасного рівня політичної активності населення. При порівняльному аналізі користуватимемося показниками моніторингових опитувань 2006 та 2008 рр. Аналіз одновимірних розподілів відповідей респондентів свідчить про поглиблення тенденції відходу від політичного життя, розчарування у політиці та політичних силах. Такі зміни у настроях громадян можна частково розглядати і як прояви деполітизації населення, і як ескапізм (вихід з активного соціального життя), в даному випадку – його політичний різновид. Хоча знову слід зазначити, що обидві згадані моделі поведінки не знаходять своєї реалізації у чистому вигляді в українському суспільстві у зазначений період. Ескапізм населення України неповний, адже воно не відходить від реального соціального життя у світ ілюзій, не залишається лише на власному «єго». Українці живуть узвичаєним соціальним життям, відмежовуючись саме від політики (тому ми пропонуємо термін політичний ескапізм). Для повної деполітизації бракує абсентеїзму (масової добровільної відмови населення від участі у виборах). Так, за два роки кількість респондентів, яких дуже цікавить політика, зменшилася незначною мірою – з 17,4% у 2006 р. до 14,8% у 2008 р. (причому цей показник є

одним з найвищих у Європі), а кількість тих, хто зовсім не цікавиться політикою, лишилася незмінною – 15,4%.

Незважаючи на загальний інтерес українського суспільства до політики, розчарування у владі відбивається на рівні підтримки громадянами різних складових ідеологічного спектра. Виходячи з аналізу відповідей на запитання щодо ставлення громадян до політичних сил, які підтримують шлях соціалізму або капіталізму, можна бачити, що на 5,2% (з 21,3% у 2006 р. до 26,5% у 2008 р.) зросла кількість тих, хто не підтримує жодну з них. Це поповнення відбулося за рахунок сегмента прихильників соціалістичної ідеології, що втратив за даний період 4,7% (26,7% та 22,6% відповідно). Причому соціалістична ідеологічна платформа найбільше втратила своїх прихильників у столиці (їх кількість знизилася з 20,6% у 2006 р. до 5,2% у 2008 р.), у невеликих містах (27,8% та 19,8% відповідно) та навіть деякою мірою серед мешканців сільської місцевості (30,2% та 26,8%). Стабільною залишилася кількість прихильників соціалістичної ідеологічної платформи в містах з населенням понад 250 тис. осіб. Кількість прихильників капіталізму упродовж останніх двох років різко зросла у столиці (10,3% та 24,7% відповідно), водночас незначною мірою зменшилася у невеликих містах та селах. Регіональний розріз відповідей на це запитання також демонструє, що соціалістичний вибір стає менше притаманним для мешканців усіх регіонів країни (незначні втрати демонструють навіть відповіді на Сході та Півдні).

Не набагато краща ситуація склалася і для прихильників капіталізму: їх кількість дещо зросла у Центрі (9,3% та 13,3% відповідно), але значні втрати продемонстрував Західний регіон (24,9% та 16,0% відповідно), мешканці якого традиційно симпатизували правій ідеології. Натомість представники майже всіх регіональних та поселенських груп демонструють збільшення сегмента тих, хто не підтримує жодної ідеологічної платформи (хоча відносно стабільність настроїв можна спостерігати у мешканців міст з населенням понад 250 тис. осіб та у Південному регіоні, а на Сході – навіть невелике зменшення (на 4%) цього сегмента).

Загальний аналіз відповідей на запитання щодо підтримки конкретних політичних течій дає змогу бачити, що майже всі вони втратили певну частку своїх прихильників. Найбільших втрат зазнав лівий політико-ідеологічний сегмент – понад 7,0%. Якщо прихильники комуністичної течії лишилися на стабільних позиціях у 8,0%, то соціалістична втратила 4,5%, а соціал-демократична – 2,4%. Хоча назагал ліва політико-ідеологічна платформа і досі має найбільшу кількість прихильників (32,2%), але їх втрата набуває небезпечних для неї темпів. Незначне збільшення сегмента прихильників правої ідеології не може компенсувати зростання кількості респондентів, що визначили своє дистанціювання від будь-яких ідеологічних течій. Показовим є зростання на 4,3% кількості респондентів, що не вважають близькою собі жодну ідеологічну силу.

Також показовим є факт девальвації в громадській думці самої цінності демократії і ролі основних суб'єктів політичного процесу – партій та лідерів. Так, 33,1% громадян вважає, що в Україні є політичні лідери, які можуть ефективно керувати країною. Цей показник зменшився майже на 10,0% порівняно з 2006 р. (42,7%). Лише серед мешканців столиці він зменшився майже на 17% (з 39,2% у 2006 р. до 22,7% у 2008 р.), у містах з населенням понад 250 тис. осіб – на 6% (38,7% та 32,6% відповідно), у невеликих містах – на 11% (43,9% та 32,4%), серед мешканців сіл – майже на 11% (46,3% та 35,6%). У регіональному розрізі розчарування та зневіра у діях нинішніх політичних лідерів найбільше спостерігаються на Сході, де кількість тих, хто вважає, що в країні є ефективні лідери, зменшилася майже на 17% (з 46,2% у 2006 р. до 29,4% у 2008 р.), та у Центрі (36,2% та 27,8% відповідно).

Така ж ситуація з відповідями на запитання «Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?». Кількість тих, хто вважає, що таких партій немає, зросла на 16%: з 23,4% у 2006 р. до 39,6% у 2008 р. А показник позитивних відповідей на це запитання зменшився на 13,1%: з 42,9% до 29,8% відповідно. Найбільші темпи розчарування

у діючих політичних партіях спостерігаються серед мешканців столиці (кількість позитивних відповідей зменшилася майже на 22%), невеликих міст (на 15%), а також на Сході країни (на 16%).

Такі позиції мають своїм підґрунтям загальну оцінку ефективності демократії в країні. Незадоволені розвитком демократії загалом 58,0%, тоді як позитивно оцінюють цей процес лише 17,7%. Причому відносна більшість незадоволених розвитком демократії проживає у столиці та великих містах. Якщо не брати до уваги мізерні результати відповідей у варіанті «повністю задоволений», то можна бачити, що відносна більшість тих, хто скоріше задоволений розвитком демократії в країні, проживає в невеликих містах та селах. Останнє навряд чи свідчить про адекватність оцінки демократичних процесів, а радше про індиферентність цих категорій громадян до них. Відносно вищий рівень цілковитої незадоволеності демократизацією країни висловлюють мешканці Півдня та Сходу (28,7 та 30,9% відповідно), а скоріше задоволених більше у Західному регіоні (28,6%).

Показники ставлення до багатопартійної системи лишилися майже на тому ж рівні. Хоча помітне незначне поліпшення ситуації у цій площині: загал респондентів, що вважають необхідною різноманітність у партійному спектрі, зріс на 4%.

Громадська думка в умовах кризи (принаймні це можна простежити по сучасній ситуації в Україні) демонструє властивості системи сполучних судин: зміна рівня одних показників (настанов, настроїв, очікувань) може відбуватися із компенсаторним зростанням рівня інших показників, часом цілком протилежних першим. Так, за порівняльними даними моніторингових досліджень за зазначений період, можна впевнено говорити про посилення авторитарних настроїв за рахунок девальвації цінностей демократії. Дещо збільшився сегмент прихильників концентрації влади в руках президента (з 37,2% у 2006 р. до 42,0% у 2008 р.). Очевидно, що це збільшення відбулося за рахунок зменшення кількості прихильників розподілу влади між президентом та прем'єр-міністром (з 29,5% у 2006 р. до 23,9% у 2008 р.). Кількісно незмінною залишилася

частка громадян, які вважають доцільною діяльність президента як «символу нації» без владних повноважень. А сегмент тих, хто виступає проти існування інституту президентства взагалі, продемонстрував незначне збільшення (з 5,0% у 2006 р. до 7,2% у 2008 р.).

Незважаючи на деяке збільшення кількості прихильників посилення повноважень президента, оцінка населенням діяльності нинішнього глави держави зберігається на дуже низькому рівні. У 2008 р. найнижчу оцінку діяльності В.Ющенка на посаді президента країни поставили 22,0% опитаних, тоді як найвищий бал – лише 1,9% населення. Отже, попри низьку оцінку дій нинішнього президента, населення, тим не менш, відчуває потребу в ефективному державному лідері. Причому для ефективності глави держави населення ладне погодитись із наданням йому значного обсягу владних повноважень.

Про це непрямо свідчить висока оцінка діяльності керівників країн пострадянського простору. Оцінка громадянами України діяльності О. Лукашенка на посту президента Білорусі змінилася як у позиції 1 бал (найнижчу оцінку йому у 2008 р. поставили 3,8% опитаних, що майже втричі менше, ніж у 2006 р., – 9,9%), так і в позиціях, що наближаються до вищої оцінки (7, 8 та 9 балів). Утім, кількість тих, хто поставив білоруському лідеру найвищу оцінку – 10 балів, залишилася майже незмінною: 23,2% у 2006 р., 23,0% у 2008 р. (що все ж таки дає змогу О.Лукашенку контрастувати з його українським колегою). Однак найбільший рівень коливань оцінки діяльності в очах громадян України продемонструвала постать президента РФ В.Путіна. Поза тим, що вдвічі зменшилася кількість прихильних до найнижчої оцінки його діяльності (з 6,3% у 2006 р. до 3,1% у 2008 р.), найвищу оцінку йому поставили 27,0% опитаних, що на 11% більше, ніж у 2006 р. (15,9%). Певне збільшення також демонструють високі оцінки на позиціях 7,8 та 9 балів. Загалом така ситуація непрямо свідчить про наявність потреби в ефективних державних лідерах, дієвість яких в очах громадян України може компенсувати навіть певні прояви їх авторитарності.

Проте навіть за наявності наведених відомостей однозначно стверджувати, що населення України в умовах політичної кризи починає масово віддавати перевагу авторитарним моделям управління, було б необачним. Зокрема, у показниках ставлення до багатопартійної системи, хоча кількісно переважають її опоненти, упродовж останніх років у їхньому сегменті відсутнє зростання. Таку саму ситуацію можна спостерігати й у відповідях на запитання щодо наявності сильних керівників, які можуть зробити для країни «більше, ніж усі закони та дискусії». Кількість прихильників сильного лідерства нині становить понад 60%. Але, знов-таки, важливою ознакою може бути факт, що цей сегмент в умовах поточної політичної кризи демонструє не тільки відсутність значного зростання, а й навіть невелике зменшення: з 65,7% у 2006 р. до 62,4% у 2008 р. Кількість тих, хто висловив незгоду з цією думкою, навпаки, не набагато зросла: з 18,7% до 20,8% відповідно.

Таким чином, як свідчать відповіді респондентів, в українському суспільстві в умовах політичної кризи проявляється своєрідна форма політичного ескапізму – тобто відходу від політичного життя, яка має певні ознаки роздвоєності. Громадяни, розгублені та дезорієнтовані у політичному спектрі, беруть участь у політичному житті лише на формальному рівні – як правило, у виборчих кампаніях та супутніх їм заходах, котрі останнім часом стали ще однією статтею «сезонних» доходів населення.

Водночас результати моніторингових опитувань свідчать про посилення масових настроїв апатії, втрати надії та орієнтирів, розчарування у діяльності основних суб'єктів політичного життя, що загалом дає проєкцію негативного ставлення не тільки до системи інституцій влади, а й до ідеологічних концептів, що продукуються владною елітою.

Так, упродовж останніх двох років прогресивна ідея євроінтеграції України в очах населення набула негативної корекції. Виникає парадоксальна ситуація: еліта декларує прагнення вступу до співтовариства більш розвинених країн, а населення за два роки демонструє зниження підтримки цієї ідеї на

17%: з 61,0% у 2006 р. до 44,2% у 2008 р. Зазначимо, що ставлення до ідеї приєднання до союзу РФ та Білорусі залишилося на такому ж рівні – дещо більше 60%. Відсутність реальних дій еліти, що наближали б Україну до ЄС, пояснюють таку реакцію: населення відчуває низьку вірогідність виконання цих декларацій (фактом, що підтверджує саме таку реакцію населення, є не збільшення кількості противників євроінтеграції, а тих, хто висловлює сумнів, – на 23%).

Громадянська активність є вкрай низькою. Певна частина громадян декларує наміри захищати свої права, але в реальному житті вони реалізуються у дуже поодиноких випадках і без масової підтримки. В середньому близько 90% населення взагалі не звертається до юридичних та правозахисних інстанцій. А на запитання «Якби уряд України (в іншому запитанні – місцева влада) ухвалив рішення, яке утискає Ваші законні права та інтереси, чи могли б Ви щось зробити проти такого рішення?» більше половини респондентів з року в рік стабільно відповідає «нічого б не зміг зробити».

Водночас на загальному емоційному тлі, де домінують відчуття незахищеності від можливого свавілля влади, населення України виявляє стабільно низький рівень участі у діяльності громадських організацій, асоціацій та об'єднань (не належать до жодної з них понад 83% опитаних).

У період політичної кризи особливо загострюється проблема дефіциту ефективних політичних лідерів та партій, які користувалися б довірою серед населення. Хоча можна спостерігати незначні коливання у бік авторитаризму, тим не менш, громадяни України, вже відчувши певні демократичні свободи, не демонструють різких коливань у ставленні до них, що могло б свідчити про наміри переходу на інші позиції. В цьому проявляється роздвоєність політичного ескапізму українських громадян. З одного боку, вони висловлюють бажання мати ефективних державних керівників, зразки яких бачать у ближньому зарубіжжі, але з іншого – навряд чи погодяться пожертвувати здобутками

демократичних перетворень (навіть і таких недосконалих та неповних, які є нині) заради стабільності. Утім, цілком відкидати ймовірність приходу до влади авторитарних політичних сил та лідерів було б також неправильно. Така ймовірність існує. Але в умовах амбівалентності настроїв, коли народу потрібні і жорсткі лідери, і демократичні свободи, навряд чи така політична сила здатна буде утриматися на владних позиціях більш-менш тривалий період.

Специфіка політичного ескапізму населення України в тому, що громадяни, проявляючи незадоволення діяльністю інституту державної влади та його «виконавчого апарату» (владної еліти), водночас демонструють свою відчуженість від політичного життя. При цьому вони не втрачають власних політичних інтересів, хоча і не висловлюють впевнених намірів їх обстоювати. В умовах політичної кризи політичний ескапізм населення має тенденцію подальшого поглиблення.

Тим не менше, навіть у кризових умовах, коли рівень відходу громадян від активного політичного життя тільки збільшується, практично незмінною лишається явка на виборчі дільниці (вона значно вище, ніж у багатьох європейських країнах). Тобто інститут виборів випадає з контексту загальних установок громадян щодо політики та демонструє їх реальну політичну поведінку, яку детермінує чи то інерція, чи то нові надії.

Ще одним напрямом, у якому накопичуються проблеми, що становлять загрозу національній безпеці країни, є регіональна специфіка політичного і соціокультурного життя. Особливо загострилася ця проблема, починаючи з президентських виборів 2004 року. З цього часу і донині про неї говорять і політики, і політологи, і засоби масової інформації. Проблема лише в тому, що одні політики та науковці вважають, що розмежування регіонів зумовлене ситуативними чинниками, є результатом політичних спекуляцій та тотального маніпулювання ЗМІ, а інші – що політична та соціокультурна диференціація регіонів України

є результатом глибинних соціокультурних процесів, зумовлених специфікою історичного розвитку українського народу.

Від відповіді на це питання залежить і політичний розвиток Української держави та її окремих регіонів, і завдання державної регіональної політики. Отож, виникає потреба в ґрунтовному науковому аналізі процесів політичної диференціації регіонів України за роки незалежності, міри її усталеності та тенденцій змін, виявленні стійких політичних типів, з'ясування факторів та процесів, що зумовлюють політичну диференціацію та інтеграцію регіонів України.

Щоб відповісти на запитання, чи є політична диференціація регіонів України результатом дії ситуативних політичних чинників, а чи вона постійно відтворюється і поглиблюється, ми проаналізували міжрегіональну електоральну диференціацію за результатами виборів Президента України в 1994 і 2004 рр.

Аналіз засвідчив, що міжрегіональна диференціація політико-електоральної поведінки громадян за десятиліття між виборами не тільки не зменшилася, а й дещо зросла (табл. 5).

Досить усталеним залишається і склад двох політичних типів регіонів України за результатами президентських виборів 1994 і 2004 рр. З 12 областей та інших територіально-адміністративних одиниць України, де в першому турі виборів у 1994 р. переміг Л.Кучма, у 2004 р. в 10 переміг і В.Янукович, і тільки в двох (Чернігівська, Сумська області) – В.Ющенко, а з 15 територіально-адміністративних одиниць, де переміг Л.Кравчук, в 14 переміг і В.Ющенко, і лише в одній (Миколаївській області) – В.Янукович.

Таблиця 5

Політична диференціація областей України за результатами президентських виборів (%)

Президентські вибори 1994 та 2004 рр.	Максимальна різниця на користь одного з кандидатів в окремих областях		Різниця на користь одного з кандидатів між двома групами областей	
	I тур голосування	II тур	I тур голосування	II тур
Кандидати (лідери) на виборах Президента в 1994 р.				
Л.Кравчук	87,2 (Тернопільська)	91,0 (Терно- пільська)	–	–
Л.Кучма	75,2 (Крим)	80,8 (Крим)	–	–
Середня по двох кандидатах	81,2	85,9	32,2	46,4
Кандидати (про- відні) на виборах Президента в 2004 р.				
В.Ющенко	88,5 Івано-Франків-ська	93,3 Терно- пільська	–	–
В.Янукович	83,8 Донецька	89,3 Донецька	–	–
Середня по двох кандидатах	86,1	91,3	48,7	61,0

З 14 територіально-адміністративних одиниць, де в 1994 р. у другому турі переміг Л.Кучма, в 10 переміг В.Янукович і лише в чотирьох (Чернігівська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська області) – В.Ющенко. З 13 територіально-адміністративних одиниць, де в 1994 році переміг Л.Кравчук, у всіх переміг В.Ющенко.

Тобто за своїм складом політична диференціація України останніми роками навіть дещо посилюється, а територіальний склад цих типів регіонів практично не змінився. З одного в інший тип перейшли тільки деякі суміжні, межові області. І лінія розмежування двох типів регіонів (не можна говорити про розкол) проходить не між Сходом і Заходом України (адже Чернігівщина і Сумщина

не є ніяким Заходом, а Одещина і Миколаївщина ніколи не були географічно Сходом), не між Правобережною та Лівобережною Україною (адже Ізмаїл та Очаків не є Лівобережжям, а Полтава та Шостка – Правобережжям).

Тобто гіпотетично розмежування сягає не часів Козаччини та воєн Росії з Польщею, а значно глибше: пов'язане з тисячолітньою історією українського народу. Практично лінія розмежування двох політичних типів регіонів сягає часів Ингварсонів та Гедимінасів і йде по кордонах Русь (Київська, Чернігівська, Галицько-Волинська) та Степ за данської династії Ингварсонів X–XIII ст. чи Великого князівства Литовського і Кримського ханства в XV ст. – між автохтонними українськими землями, де українці та їхні нащадки живуть понад тисячу років (у складі різних держав та імперій), і новими землями, колонізованими переважно українцями у складі Російської імперії та Радянського Союзу упродовж останніх 300 років.

З метою більш докладнішої наукової типологізації політичних регіонів України ми провели кластерний аналіз областей та інших територіально-адміністративних одиниць на основі результатів двох турів президентських виборів 1994, 1999, 2004 рр. (шість показників) та результатів парламентських виборів 1998, 2002 та 2006 рр. у загальнонаціональному виборчому окрузі (три показники) у розрізі кандидатів та партій національно-демократичної, проросійської та невизначеної ідентифікації. За результатами аналізу виділено п'ять типів політичних регіонів України:

перший тип – Донбас та Крим, які голосували на всіх означених виборах із перевагою 45–54% голосів за проросійські партії і кандидатів більше, ніж за національно-демократичні (до цього типу ввійшли Донецька та Луганська області, Автономна Республіка Крим і м. Севастополь);

другий тип – інші південно-східні області, які на всіх виборах з перевагою більш як на 20 %, але менш як на 45% голосів голосували в середньому за проросійські партії та кандидатів (до цього регіону ввійшли Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська та Херсонська області);

третій тип – перехідний регіон Північного Сходу та Кіровоградська область, який у 90-х роках голосував з невеликою перевагою за проросійські партії та кандидатів (переважно комуністів), а в 2000-х – за національно-демократичні (Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська та Чернігівська області);

четвертий тип – Центральна Україна, яка на всіх виборах на 10–35% голосів більше голосувала за національно-демократичних кандидатів та партії, ніж за їхніх опонентів (м.Київ, Вінницька, Черкаська, Хмельницька та Київська області);

п'ятий тип – Західна Україна, де на всіх виборах на 35–70% більше голосів набирають національно-демократичні кандидати і партії, ніж їхні опоненти (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області), хоча останніми роками Чернівецька та Закарпатська області вже тяжіють до четвертого, а не п'ятого типу.

А тому в поточних соціологічних дослідженнях можна обмежитися виділенням чотирьох політичних типів регіонів, віднісши області Північного Сходу до четвертого типу (Центральна Україна), до якого вони дуже близькі. Однак для цілей аналізу динаміки політичних процесів в Україні третій тип потрібно виділяти окремо.

Виокремивши за ознаками політичних орієнтацій п'ять типів політичних регіонів України, ми поставили завдання виявити ті фактори, які зумовлюють політичні відмінності регіонів сьогодні та їхню динаміку за роки незалежності України.

Аналіз матеріалів 14 репрезентативних національних опитувань Інституту соціології НАНУ в 1994–2008 рр. (у 2007 р. опитування не проводилося) за більш як 100 зіставними показниками дав змогу виявити міжрегіональну диференціацію оцінок громадян щодо економічних, соціальних, політичних і мовно-етнічних процесів та її динаміку (табл. 6). В таблиці наведено тільки ті показники, за якими різниця між регіонами є найбільшою.

Таблиця 6

Різниця у ставленні населення регіонів України до окремих суспільних проблем (%)

Соціологічні показники	Максимальна різниця між регіонами			
	1994–1997	1998–2001	2002–2005	2008
1. Соціально-економічна сфера				
1.1. Оцінки економічної ситуації громадянами різних регіонів України				
1.1.1. Дуже погана	15,6	17,7	9,9	13,8
1.2. Ставлення громадян до розвитку приватного підприємництва				
1.2.1. Зовсім не схвалюю	14,3	7,6	8,5	4,9
1.3. Ставлення до приватизації великих підприємств				
1.3.1. Скоріше негативно	21,7	21,0	12,0	29,4
1.4. Ставлення до приватизації малих підприємств				
1.4.1. Скоріше негативно	19,5	16,1	16,6	15,9
1.5. Ставлення до приватизації землі				
1.5.1. Скоріше негативно	21,3	26,6	15,4	25,2
1.6. Ставлення до купівлі-продажу землі				
1.6.1. Скоріше негативно	19,9	18,8	7,3	19,1
1.7. Готовність працювати у приватного підприємця				
1.7.1. Зовсім не готові	13,3	13,8	17,7	17,4
Середня по соціально-економічних показниках	17,5	17,4	11,6	17,9
2. Соціальна сфера				
2.1. Самоідентифікація громадян на щаблях соціального статусу				
2.1.1. Найнижчий (щабель)	6,2	4,9	7,9	6,0
2.2. Рівень задоволеності громадян становищем у суспільстві				
2.2.1. Скоріше не задоволений	6,4	2,9	12,3	10,9
2.3. Рівень задоволеності життям загалом				
2.4.1. Зовсім не задоволений	11,7	10,4	8,8	9,3

2.5. Рівень задоволеності працею загалом				
2.5.1. Зовсім не задоволені	5,4	2,7	4,3	3,6
2.6. Оцінки громадянами змін матеріальних умов сім'ї				
2.6.1. Значно погіршилися	14,6	9,8	7,0	16,1
2.7. Оцінки змін у медичному обслуговуванні				
2.7.1. Значно погіршилися	13,3	9,1	7,8	15,2
2.8. Оцінки змін гарантій роботи				
2.8.1. Значно погіршилися	9,1	6,1	7,3	15,7
2.9. Оцінки змін умов для відпочинку під час відпустки				
2.9.1. Значно погіршилися	19,0	12,7	9,6	11,7
2.10. Оцінки змін умов відпочинку після роботи				
2.10.1. Значно погіршилися	9,1	8,1	7,2	10,2
2.11. Оцінки змін захищеності від свавілля влади, чиновників				
2.11.1. Значно погіршилися	14,1	8,4	9,9	21,9
2.12. Оцінки змін стосовно особистої безпеки				
2.12.1. Значно погіршилися	20,8	12,7	14,1	14,7
2.13. Оцінки змін умов виховання дітей				
2.13.1. Значно погіршилися	12,8	7,5	7,4	8,5
2.14. Оцінки змін можливостей висловлювати власну думку				
2.14.1. Трохи поліпшилися	8,8	10,7	12,0	23,5
2.15. Оцінки змін можливостей отримати достовірну інформацію про події в країні та світі				
2.15.1. Трохи поліпшилися	8,6	8,2	14,7	21,5
2.16. Оцінки змін можливостей брати участь у культурному житті				
2.16.1. Значно погіршилися	12,2	15,1	7,9	11,5
2.17. Оцінки змін екологічної ситуації				
2.17.1. Значно погіршилась	20,6	16,9	17,7	22,8
2.18. Рівень довіри до сім'ї та родичів				
2.18.1. Повністю довіряю	5,8	5,8	10,6	12,7

2.19. Рівень довіри до колег				
2.19.1. Скоріше довіряю	7,1	6,2	10,5	21,3
2.20. Рівень довіри до церкви та духовенства				
2.20.1. Повністю довіряю	19,8	19,7	23,8	22,4
2.21. Рівень довіри до ЗМІ				
2.21.1. Скоріше довіряю	2,2	8,8	12,6	29,9
2.22. Рівень довіри до астрологів				
2.22.1. Зовсім не довіряю	8,2	4,6	9,0	12,1
2.23. Оцінка громадянами чинників, від яких залежить їхнє життя				
2.23.1. Головним чином від зовнішніх обставин	10,2	7,7	8,8	7,3
2.24. Потенційна міграційна активність громадян				
2.24.1. Не хотів би мігрувати	18,7	19,2	16,7	21,2
2.25. Ставлення громадян до напрямків міграції				
2.25.1. Переїхав би до Росії та колишніх республік СРСР	23,5	17,8	17,1	21,8
Середня по соціальних показниках	12,6	10,2	–	–
3. Загальнополітичні орієнтації				
3.1. Інтерес до політики				
3.1.1. Зовсім не цікавить	7,0	3,1	6,5	6,5
3.2. Ставлення громадян до соціалізму/капіталізму				
3.2.1. Підтримую прихильників соціалізму	24,1	22,2	17,8	14,9
3.3. Ідеологічні ідентифікації громадян				
3.3.1. Комуністична	13,6	24,8	17,6	15,2
3.4. Ставлення громадян до форм суспільного устрою				
3.4.1. Президент має бути главою уряду і прийняти всю відповідальність за внутрішню і зовнішню політику (як у США)	13,0	6,9	8,4	15,7
3.5. Ставлення громадян до багатопартійної системи				
3.5.1. Ні (проти)	9,8	8,9	5,7	16,5
3.5.2. Так (за)	7,3	5,5	7,6	15,9

3.6. Оцінки громадянами можливостей вільно висловлювати свої думки				
3.6.1. Є можливості	14,8	13,6	3,2	11,5
3.7. Оцінки наявності партій та рухів, яким можна довірити владу				
3.7.1. Є такі	4,7	4,4	18,9	12,1
3.8. Оцінки наявності ефективних політичних лідерів				
3.8.1. Є такі	7,7	9,0	25,7	16,7
3.9. Рівень довіри до Президента України				
3.9.1. Зовсім не довіряю	27,6	21,3	5,7	29,2
3.10. Рівень довіри до Верховної Ради				
3.10.1. Зовсім не довіряю	7,7	6,1	6,8	21,2
3.11. Рівень довіри до уряду				
3.11.1. Зовсім не довіряю	14,2	14,7	6,5	29,6
3.12. Рівень довіри до армії				
3.12.1. Скоріше довіряю	5,0	7,4	9,9	11,7
3.13. Рівень довіри до міліції				
3.13.1. Зовсім не довіряю	10,4	10,3	12,6	9,4
3.14. Рівень довіри до політичних партій				
3.14.1. Зовсім не довіряю	6,9	8,0	10,2	15,2
3.15. Оцінки можливості протидіяти діям уряду, якщо він ухвалить рішення, що порушують права та інтереси				
3.15.1. Нічого не можу зробити	4,1	15,5	5,8	11,1
3.16. Оцінки можливості протидіяти рішенням місцевої влади, якщо ...				
3.16.1. Нічого не зміг би зробити	4,3	17,1	7,6	12,9
3.17. Ставлення громадян до порядку та соціального протесту				
3.17.1. Потрібно за будь-яку ціну зберегти порядок	14,0	11,3	7,0	8,8
4. Геополітичні орієнтації				
4.1. Ставлення громадян до геополітичних шляхів розвитку держави				
4.1.1. Зміцнювати східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)	5,2	30,9	37,7	33,7

4.1.2. Спіратись на власні ресурси, зміцнювати незалежність	23,7	26,1	29,2	18,7
4.2. Ставлення до вступу України в Євросоюз				
4.2.1. Скоріше позитивне	–	19,3	19,3	27,4
4.3. Ставлення до вступу України в НАТО				
4.3.1. Негативне	–	40,5	35,9	55,7
4.4. Ставлення до приєднання України до союзу Росії та Білорусі				
4.4.1. Скоріше негативне	56,7	60,8	60,8	59,9
5. Мовна ситуація				
5.1. Мова спілкування в сім'ї				
5.1.1. Українська	76,1	79,0	84,9	81,4
5.1.2. Російська	69,8	74,0	76,2	75,3
5.2. Ставлення громадян до офіційного статусу російської мови в Україні				
5.2.1. Треба надати російській мові статус другої державної	62,6	62,7	69,6	69,3
5.2.2. Не треба надавати російській мові статусу другої державної	59,0	61,7	61,1	73,3

Отримані результати (дані перших дванадцятирічних опитувань з метою підвищення надійності об'єднано у три чотирирічні масиви інформації) дають підстави стверджувати, що, попри суттєві відмінності в історичній долі різних регіонів України в складі різних держав, істотних соціально-економічних відмінностей між регіонами за більшістю показників у оцінках масової свідомості упродовж років незалежності не спостерігається, адже різниця крайніх значень оцінок між регіонами не перевищувала і не перевищує 20%, а за окремими показниками і 10%. Середня ж різниця оцінок між регіонами загалом не перевищує 10%. Особливо це стосується ставлення громадян до економічної ситуації та економічних реформ, соціального самопочуття та ставлення до соціальних інститутів, а також неперсоналізованих політичних орієнтацій.

Дещо вищими у 2008 р. є відмінності у ставленні громадян до приватизації великих підприємств та землі, оцінках рівня захищеності від свавілля влади та можливостей висловлювати свою думку, оцінках

екологічної ситуації, довіри до президента, уряду, Верховної Ради, церкви та ЗМІ (нині в Західному регіоні наявні більш позитивні оцінки, ніж у Донбасі). Але і в цих оцінках розбіжності крайніх значень між регіонами не перевищують 30%.

А це свідчить про те, що економічні переваги громадян, їхнє соціальне становище та оцінки, загальнополітичні (не персоналізовані) переваги не можуть бути істотним чинником політичної диференціації регіонів України. Проаналізувавши коефіцієнти парної регресії між належністю до політичного регіону та цими характеристиками соціально-економічних, соціальних та загальнополітичних орієнтацій, можемо констатувати: жоден не перевищує 0,1.

Водночас не можна не бачити (табл. 6), що у двох сферах – геополітичних орієнтаціях (ставлення до геополітичного вибору, ставлення до союзу з Росією та Білоруссю, ставлення до НАТО) та мовно-культурних (мова спілкування в сім'ї та ставлення громадян до статусу російської мови) – розбіжності між регіонами дуже значні. А за мовними практиками розбіжності між Західним регіоном, з одного боку, та Донбасом і Кримом, з іншого – колосальні. Навіть у сім'ї (а в громадських місцях особливо) у західних областях України переважно українською розмовляють нині на 81,5–85% більше, ніж у Донбасі, а в Донбасі російською – на 75% більше, ніж на Заході України. Враховуючи ще наявність двомовних – це принципові відмінності.

Практично протилежним (різниця між регіонами близька до 70%) є і ставлення громадян полярних регіонів до статусу російської мови як другої державної. Дуже значно (близько 60%) різниться і ставлення населення різних регіонів до приєднання України до союзу Росії та Білорусі, хоча нині жодна з провідних партій до цього й не закликає. Та й сам цей союз існує радше на папері. Останніми роками дуже посилюється міжрегіональна диференціація у ставленні до вступу України в НАТО. Утім, це скоріше результат опосередкованого впливу негативного ставлення Росії до вступу України в НАТО, який посилює міжрегіональну диференціацію з цього питання.

Аналіз коефіцієнтів регресії (а/в) впливу політичного регіону, де проживають громадяни, з іншими факторами на матеріалах моніторингу 2008 р. засвідчив, що найбільшим цей вплив є: на мову спілкування в сім'ї (0,43); на ставлення громадян до надання російській мові статусу офіційної в Україні (0,38); ставлення до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі (0,14) та на рівень довіри до Президента України (0,10). Якщо ж кількість типів політичних регіонів скоротити до чотирьох (а не п'яти–шести), то цей коефіцієнт ще зростає.

Саме мовні практики громадян різних регіонів та весь комплекс проблем відносин з Росією (включаючи проблему НАТО) і зумовлюють політичну диференціацію громадян різних регіонів. Сподівання на автоматичне зменшення цієї диференціації в ході соціально-економічного поступу держави за умов демократії та свободи ЗМІ безпідставні, бо культурні розбіжності тільки ще більше актуалізуватимуться мірою розв'язання нагальних матеріальних проблем громадян. Як і вельми небезпечні спроби розв'язання і мовного, і геополітичного питання в Україні шляхом нав'язування позиції громадян одних регіонів іншим.

Потрібен пошук національного компромісу в складних мовних та геополітичних проблемах, який можливий лише за наявності бажання і у політичних лідерів, і у громадян усіх регіонів України йти назустріч один одному в цих питаннях.

У мовному питанні таким компромісом могла б бути реалізація програми, спрямованої на розширення функціонування української мови як державної в Південно-Східних регіонах України, що передбачала б обов'язковість знання та використання української мови всіма державними службовцями й керівниками державних підприємств, запровадження посиленних програм вивчення української мови в російськомовних навчальних закладах, з одночасним наданням російській мові статусу офіційної регіональної (в окремих регіонах України) та розширенням мережі російськомовних шкіл і вищих навчальних закладів за бажанням учнів та їхніх батьків.

Стосовно ж геополітичного вибору і відносин з Росією, то це питання не може бути вирішене в односторонньому порядку, бо будь-які міждержавні відносини залежать від обох сторін. Але для нормалізації відносин України та Росії, які є особливо важливими для громадян України, потрібен пошук консолідаційної позиції в самій Україні щодо стратегії цих відносин. Така компромісна позиція має, на нашу думку, ґрунтуватися на врахуванні регіональних особливостей геополітичних орієнтацій громадян і передбачати, що за будь-якого геополітичного вибору Української держави (включаючи питання міжнародної безпеки) відносини з Росією не можуть бути такими ж, як і з іншими сусідами України чи іншими державами взагалі, а повинні бути особливими. З чутливішим ставленням до врахування здорових економічних та геополітичних інтересів Росії.

Але щоб наповнити стратегію розв'язання мовних проблем та проблем геополітичного вибору, з урахуванням інтересів громадян політичних регіонів України, конкретними положеннями, потрібні нові поглиблені дослідження, які б не тільки констатували ситуацію та виявляли зміни в цій царині, а й були б спрямовані на пошук конкретних шляхів національного компромісу в цих питаннях.

СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО ВСТУПУ УКРАЇНИ В НАТО ТА АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВАРІАНТІВ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

Реальність намірів України стосовно вступу в НАТО залежить від перспективи зростання рівня підтримки населенням цього геополітичного кроку. Така підтримка є важливою не лише на завершальному етапі євроатлантичної інтеграції, коли буде проведений Всеукраїнський референдум, а й є умовою приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), висунутою рядом європейських країн. Задекларовані урядом наміри провести інформаційну кампанію для роз'яснення принципів колективної безпеки Північноатлантичного альянсу та позитивних наслідків вступу України до нього зумовлені переважанням негативного ставлення населення щодо можливого вступу України в НАТО. Впевненість урядовців, що інформаційна кампанія може суттєво змінити усталені стереотипи, ґрунтується переважно на даних, які демонструють необізнаність громадян щодо цього блоку та живучість старих, радянських стереотипів. Однак проблема негативного сприйняття НАТО має глибший та системний характер.

У більшості соціологічних досліджень з цієї проблематики, крім стереотипних уявлень про НАТО, фіксується відмінність у ставленні до євроатлантичної перспективи України за етномовною, регіональною та віковою ознаками, однак готовність підтримати вступ до альянсу взагалі по Україні практично не залежить від того, якою мірою люди обізнані щодо цієї організації [1; 2]. Помічено, що кількість противників вступу до НАТО переважає серед мешканців Східного та Південного регіонів, серед етнічних росіян, російськомовних громадян та найстаршої вікової групи – від 60 років і більше. Натомість прихильники вступу України до НАТО – це переважно етнічні українці, україномовні, мешканці Західного та Центрального регіонів.

Інші дослідження фіксують зв'язок ставлення до НАТО з ідеологічними орієнтаціями: прихильники лівої ідеології, зокрема комуністичної, вкрай негативно ставляться до Північноатлантичного альянсу. Дотичним до ідеологічної стратифікації є матеріальний чинник: із зростанням рівня життя респонденти лояльніше ставляться до західних інститутів, в тому числі до НАТО. Так само існує зв'язок негативного ставлення з освітнім статусом, оскільки низький освітній рівень негативно впливає на засвоєння інформації про діяльність євроатлантичного блоку.

Найбільшу кількість прихильників вступу України в НАТО серед громадян зафіксовано у 2000 р., коли вперше це запитання почали ставити у моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України. Очевидно, що у той період це питання ще не набуло такої гостроти, як згодом. Водночас, якщо уважно поглянути на динаміку ставлення українського суспільства до вступу країни в НАТО, то помітно, що найбільш стабільною у 2000–2004 рр. була частка респондентів, які не визначилися з цього питання. Аналогічно за цей період стабільною залишалася кількість громадян, які позитивно або негативно ставилися до євроатлантичної перспективи країни.

Динаміка ставлення населення до вступу України в НАТО (%)

(Дані за 2007 р. узято з масиву загальнонаціонального репрезентативного опитування
“Громадська думка в Україні – 2007”)

Але після 2004 р. частка тих, хто не визначився, почала різко зменшуватися. У цей період відчутно зменшилася частка прихильників НАТО, однак у 2008 р. вона майже повернулася до показників 2001–2004 років. Очевидно, що кількість противників НАТО почала зростати

за рахунок тих, хто не визначився: про це свідчить динаміка симетрії часток цих двох груп за період 2005–2008 рр. на гістограмі. Все це наводить на думку про особливий вплив електорального розколу, який був започаткований президентськими виборами 2004 р.

Президентська кампанія 2004 р. відбувалася в умовах декларативного протистояння прозахідного та проросійського курсів розвитку України. Це наклало відбиток на громадську думку. Подальша активізація антинатовських заходів з відповідним відображенням у вітчизняних та іноземних ЗМІ спонукала різке зростання кількості противників Північноатлантичного альянсу. На тлі політичної ситуації, що склалася після президентських та парламентських виборів, зростає кількість свідомих опонентів вступу до НАТО, позаяк євроатлантична інтеграція у масовій свідомості стала персоніфікуватися з Президентом України В.Ющенком. До того ж популярна серед населення Сходу і Півдня України Партія регіонів відверто підтримала антинатовські гасла.

Іншим чинником залишається цивілізаційний вибір України. Вагома підтримка ідеї подвійного громадянства та одночасна популярність серед населення двох геополітичних векторів – східнослов'янське об'єднання та Європейський Союз – свідчать про існуючу амбівалентність зовнішньополітичних прераференцій українських громадян. Однак така амбівалентність відображає не конфронтацію геополітичних векторів, а часткове примирення «старого» і «нового», оскільки йдеться про невизначене майбутнє. Натомість вступ до НАТО або навіть зближення з альянсом свідомо чи несвідомо сприймається прихильниками євразійського вектора як остаточний розрив з Росією.

України в НАТО ми застосували модель множинної лінійної регресії. Цей метод дає змогу найточніше визначити вплив різних факторів на залежну

змінну з порядковою шкалою. Як залежну використано порядкову змінну “Як Ви ставитеся до вступу України в НАТО?” із можливими варіантами відповіді “1 – скоріше негативно ; 2 – важко сказати ; 3 – скоріше позитивно”.

Як незалежні змінні моделі розглянуто такі змінні: “вік”, вимірюваний як кількість повних років життя; “освіта” із можливими варіантами відповіді “1 – початкова, неповна середня; 2 – середня загальна; 3 – середня спеціальна (технікум, училище, коледж); 4 – перший ступінь вищої освіти (бакалавр); 5 – повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)”; “матеріальний стан”, вимірюваний за допомогою запитання “Визначте матеріальний стан Вашої сім’ї загалом за останні 2–3 місяці” і можливими варіантами відповіді: “1 – часто не маємо грошей та харчів – інколи жebraкуємо; 2 – не вистачає продуктів харчування – інколи голодуємо; 3 – вистачає лише на продукти харчування; 4 – вистачає загалом на прожиття; 5 – вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень; 6 – вистачає на все необхідне, робимо заощадження; 7 – живемо у повному достатку”; “національність”, змінна, яка приймає значення 1 для тих, хто вважає себе етнічним українцем, та значення 0 для тих, хто визначив себе росіянином; “рідна мова”, змінна, яка приймає значення 1 для тих, хто зазначив рідною українську мову, та значення 0, для тих, хто зазначив рідною російську мову; дві фіктивні дихотомічні змінні “Захід” і “Схід”, що представляють регіональну належність відповідно до Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької та Донецької, Дніпропетровської, Луганської, Харківської областей; “ідеологічна ідентифікація”, яка приймає значення 1 для тих, хто підтримує прихильників соціалізму, та значення 0, для тих, хто підтримує прихильників капіталізму; “ставлення до ідеї приєднання України до союзу Росії і Білорусі”, виміряне за допомогою запитання “Як Ви ставитеся до ідеї приєднання України до союзу Росії і Білорусі?” із можливими варіантами відповіді “1 – скоріше негативно; 2 – важко сказати; 3 – скоріше позитивно”; “ставлення до ідеї приєднання України до Європейського Союзу”, виміряне за допомогою запитання “Як Ви ставитеся до вступу України до Європейського Союзу?” із можливими варіантами відповіді “1 – скоріше негативно; 2 – важко

сказати; 3 – скоріше позитивно”; “голосування у третьому (додатковому) турі президентських виборів 2004 р.”, виміряне за допомогою запитання “За кого Ви голосували у третьому (додатковому) турі президентських виборів 2004 р.?” із можливими варіантами відповіді “1 – В.Ющенко; 0 – В.Янукович”; “оцінка наслідків помаранчевої революції”, виміряна за допомогою запитання “Чи відчуваєте Ви особисто себе у “виграші” чи “програші” у результаті помаранчевої революції 2004 р.?” із можливими варіантами відповіді “1 – скоріше в “програші”; 2 – важко визначити, в “програші” чи у “виграші”; 3 – скоріше у “виграші””.

Для побудови множинної лінійної регресії застосовано метод автоматичного введення факторів моделі (Enter), який дає змогу наочно продемонструвати вплив всієї множини визначених факторів. Побудована модель множинної лінійної регресії впливу різних факторів на залежну порядкову змінну “Як Ви ставитеся до вступу України в НАТО?” є достатньо прогностичною, оскільки коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,565$. Це означає, що розглянуті фактори пояснюють 56,5% дисперсії їх впливу на ставлення України до НАТО (табл. 7).

Таблиця 7
Множинна лінійна регресія для залежної змінної “Як Ви ставитеся до вступу України до НАТО?”

Чинники	B	S. E.	Beta	t	Sig.
Вік	0,001	0,002	0,011	0,327	0,744
Освіта	-0,010	0,021	-0,016	-0,461	0,645
Матеріальний стан	-0,052	0,030	-0,059	-1,748	0,081
Національність	-0,068	0,091	-0,031	-0,745	0,457
Рідна мова	0,109	0,078	0,061	1,387	0,166
Західний регіон	0,087	0,076	0,040	1,148	0,251
Східний регіон	0,005	0,065	0,003	0,076	0,939
Ідеологічна ідентифікація (соціалізм/капіталізм)	0,021	0,069	0,012	0,297	0,767
Ставлення до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі	-0,362	0,043	-0,385	-8,364	0,000

Ставлення до вступу України до Європейського Союзу	0,288	0,042	0,264	6,809	0,000
Голосування у третьому (додатковому) турі президентських виборів 2004 р.	0,245	0,077	0,146	3,179	0,002
Оцінка наслідків помаранчевої революції	0,176	0,044	0,150	4,027	0,000
Constant	1,537	0,267		5,753	0,000
R2	0,565				
R2 Adjusted	0,553				

Для виявлення чинників потрібно насамперед звертати увагу на значущість коефіцієнтів (sig.), які вказані у дужках, а вже потім потрібно аналізувати самі значення коефіцієнтів побудованого рівняння.

Прийнято вважати (це певна угода між дослідниками), що значущість не повинна сильно перевищувати значення 0,05. Серед чинників, включених до моделі, такі незалежні змінні, як вік, освіта, матеріальний стан, національність, рідна мова, регіональна належність та ідеологічна ідентифікація не мають статистично значущого впливу на ставлення до вступу України в НАТО. Натомість решта чинників (геополітичні преференції, голосування у третьому (додатковому) турі президентських виборів 2004 р., оцінка наслідків помаранчевої революції) мають достатню статистичну значущість. Аналіз значень стандартизованих коефіцієнтів побудованого рівняння (стовпчик Beta) віддзеркалює вплив відповідних предикторів на залежну змінну. Зокрема, виявлено, що найбільший і до того ж негативний вплив має змінна позитивного ставлення до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі. Наступним за впливом є чинник позитивного ставлення до вступу України до Європейського Союзу. На третьому місці виявився чинник оцінки наслідків помаранчевої революції: відчуження себе у “виграші” позитивно впливають на ставлення до євроатлантичного майбутнього України. І нарешті, майже рівнозначним за впливом з попереднім чинником виявився електоральний чинник: голосування за В.Ющенка у третьому (додатковому) турі президентських виборів 2004 р. детермінує позитивне ставлення до вступу України в НАТО.

Той факт, що соціально-демографічні ознаки не виявилися впливовими, на перший погляд – позитивне явище, оскільки розмежування за об'єктивними характеристиками є негативним фактором для суспільств, які потребують інтеграції. Однак зафіксований статистичний вплив геополітичних преференцій на ставлення до євроатлантичної інтеграції засвідчив, що йдеться не про відгомін радянських стереотипів, а про формування нових цілісних зовнішньополітичних ідентичностей, підживлених електоральним розколом 2004 року.

Малоймовірною є швидка дифузія антинатовської ідентичності значної кількості населення, оскільки така складова цієї ідентичності, як східнослов'янський ідентитет постійно підживлюється вкрай негативною реакцією Росії на можливу перспективу інтеграції України до цього військово-політичного блоку. Подальша перспектива зміни негативного ставлення до вступу України в НАТО на позитивне залежить не так від інформаційної кампанії (чинник суб'єктивної обізнаності є маловпливовим), як від зміни електоральної конфігурації. Лише за умови нівелювання поділу політичних сил на “помаранчевих” і “біло-синіх” можливе зростання кількості прихильників Північноатлантичного альянсу. Таке нівелювання потребує зміни сучасних лідерів всіх впливових політичних сил на лідерів, які не асоціюватимуться з наявним електоральним розмежуванням.

Аналіз геополітичних преференцій населення України наочно свідчить про наявність розриву між офіційним проамериканським зовнішньополітичним курсом керівництва держави та орієнтаціями більшості народу. Так, за даними моніторингу Інституту соціології 2008 р., серед запропонованих шляхів розвитку України найбільшу підтримку (27,8%) отримало зміцнення східнослов'янського блоку. Значно відстає від нього підтримка опори на власні ресурси, зміцнюючи незалежність (19,3%). Якщо ж поєднати частки населення, що висловилися за пріоритетність розвитку зв'язків у межах СНД (12,5%), розвитку зв'язків з Росією (10,5%) та зміцнення східнослов'янського блоку, то “східному вектору” розвитку віддають перевагу 50,7% громадян порівняно з 17,7% тих, хто виступає за першочерговість розвитку

зв'язків з країнами Заходу та 19,3% тих, хто за опертя на власні ресурси. Динаміка змін геополітичних орієнтацій населення також свідчить про усталеність переваги “східного вектора” над усіма іншими (табл. 8).

Таблиця 8
Геополітичні орієнтації населення України (%)

“Якому шляху розвитку України Ви віддасте перевагу?”	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Першою чергою розширювати зв'язки у межах СНД	23,7	23,8	18,5	15,4	16,3	13,4	13,2	13,1	10,9	16,2	13,2	12,5
Розвивати відносини переважно з Росією	4,5	5,0	4,8	4,1	6,6	8,6	9,8	11,4	8,3	9,0	11,3	10,5
Зміцнювати насамперед східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)	24,3	23,7	24,0	22,8	29,2	34,0	34,4	34,3	29,3	28,4	25,4	27,8
Встановлювати зв'язки передусім з розвиненими країнами Заходу	13,8	12,8	16,4	16,5	13,2	12,7	10,7	14,4	17,9	15,1	14,5	17,7
Опиралися насамперед на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	16,1	17,7	19,7	26,1	20,8	22,2	21,2	17,1	20,2	18,3	20,3	19,3
Різні регіони мають обирати свій шлях	4,1	5,0	4,1	3,5	3,4	–	–	–	2,9	1,9	4,0	2,3
Інше	2,2	2,5	2,8	1,5	1,4	1,0	1,8	1,3	1,6	0,3	0,6	0,7
Важко відповісти	11,3	9,3	9,7	10,1	9,0	8,0	8,6	8,2	8,9	10,7	10,5	7,1

Про це ж свідчить аналіз ставлення до приєднання до союзу Росії та Білорусі, Євросоюзу і НАТО. Що стосується вступу до ЄС або до союзу Росія-Білорусь, то слід зазначити, що для багатьох громадян

ці орієнтації не виключають одна одну. Наприклад, 31,5% з тих, хто підтримує приєднання до союзу Росії та Білорусі, позитивно ставляться до вступу в ЄС, а 43% прихильників вступу в ЄС позитивно ставляться до приєднання до означеного союзу. Водночас серед прихильників ЄС лише 38% схвалюють вступ в НАТО, і це не перевищує частки тих орієнтованих на ЄС громадян, які негативно ставляться до вступу в НАТО (39%). Отже, у прозахідній геополітичній орієнтації слід диференціювати власне європейський та атлантичний вибір, що радше є відображенням у суспільній свідомості відчуття тієї обставини, що шляхи розвитку ЄС та США поступово починають розходитись.

Хоча обидві альтернативи – вступ в союз Росії та Білорусі і ЄС – користуються значною підтримкою населення України, дані моніторингу свідчать, що першу підтримує більше громадян, ніж другу, до того ж підтримка “східного вектора” розвитку в Україні протягом останніх років залишається приблизно на одному, доволі високому, рівні, натомість “європейський вибір” втрачає популярність. Скоріше це пов’язано з тим, що курс українського керівництва на євроінтеграцію виявився невдалим, а спроба здійснення ринкових реформ за західними неоліберальними стандартами мала згубні наслідки для соціального та економічного розвитку України (табл. 9, 10).

Таблиця 9
Ставлення населення до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі (%)

“Як Ви ставитесь до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі?”	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Скоріше негативно	24,3	21,0	23,4	37,0	25,7	23,1	19,1	20,1	27,8	24,7	20,2	24,3
Важко сказати	22,1	17,5	23,7	22,2	21,9	18,8	18,1	16,8	18,4	14,3	20,4	15,4
Скоріше позитивно	53,6	61,4	52,7	40,8	52,3	57,8	61,9	62,8	53,6	61,0	59,1	60,3

Таблиця 10

Ставлення населення до ідеї приєднання України до Європейського Союзу (%)

“Як Ви ставитесь до вступу України в Європейський Союз?”	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Скоріше негативно	9,6	8,0	15,0	10,0	11,7	19,9	23,2	17,4	18,8
Важко сказати	34,4	36,0	40,1	41,6	39,7	32,9	33,8	38,9	37,7
Скоріше позитивно	56,0	55,8	44,4	47,7	47,9	47,2	43,0	43,1	44,1

Слід зазначити, що серед усіх вікових категорій частка прихильників ідеї приєднання до союзу Росії та Білорусі є великою (понад 50%) і значно перевищує кількість її супротивників. Найбільшою є підтримка ідеї приєднання до союзу людьми старшого та середнього віку (понад 60%), меншою – молоддю (50,1%). Зі ставленням до вступу України в ЄС спостерігається протилежна картина. Частка прихильників “європейського вибору” з віком зменшується, а супротивників – зростає. Як і у випадку з союзом, частка прихильників вступу до ЄС у кожній віковій групі перевищує частку тих, хто ставиться до цього негативно. Серед усіх вікових груп ідея приєднання України до союзу Росії та Білорусі знаходить більшу підтримку, ніж членство в ЄС (табл. 11).

Таблиця 11
Ставлення різних вікових груп до можливих варіантів геополітичного вибору (%)

“Як Ви ставитесь до ?...”	Вік респондентів, роки			В цілому по масиву
	до 30	30–55	старші 55	
Ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі:				
Скоріше негативно	28,0	25,0	20,3	24,3
Важко сказати	21,0	14,5	12,8	15,4
Скоріше позитивно	51,0	60,5	66,9	60,3
Вступу України до ЄС:				
Скоріше негативно	14,5	18,3	22,7	18,8
Важко сказати	37,0	37,2	36,7	37,7
Скоріше позитивно	48,4	44,5	40,6	44,1

З точки зору розподілу думок населення щодо геополітичного вибору думки громадян Західного регіону, з одного боку, та Півдня і Сходу України – з іншого, є полярно протилежними. На Заході кількість супротивників вступу до союзу Росії та Білорусі удвічі вища за частку його прихильників. Водночас тут найвища в Україні підтримка європейського вибору. Натомість на Сході та Півдні кількість прихильників союзу приблизно удесятеро перевищує чисельність його супротивників, і тут найменша частка громадян за вступ в ЄС. У Центрі прихильників ЄС та союзу майже порівну, і тут найбільша частка тих, хто не має чіткої геополітичної орієнтації (табл. 12).

Таблиця 12
Регіональні відмінності в оцінках можливих варіантів геополітичного вибору населення України (%)

“Як Ви ставитеся до?...”	Регіони України				В цілому по масиву
	Захід	Центр	Південь	Схід	
Ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі:					
Скоріше негативно	54,7	30,6	7,5	8,5	24,3
Важко сказати	18,3	22,0	8,6	11,0	15,4
Скоріше позитивно	26,9	47,5	83,6	80,6	60,3
Вступу України до Європейського Союзу:					
Скоріше негативно	11,7	13,9	24,8	24,8	18,8
Важко сказати	28,1	37,7	41,8	39,0	37,0
Скоріше позитивно	60,2	48,4	33,4	36,3	44,2

Тема Євросоюзу та НАТО посідає значне місце в електоральних «битвах» у період виборчих кампаній, парламентських та міжпартійних дискусіях, медіа-просторі, зокрема в численних політичних ток-шоу, друкованих ЗМІ. Крім того, негативне ставлення населення України до вступу в НАТО дратує та непокоїть теперішні владні еліти, які хотіли б покінчити з двовекторністю країни, її позаблоковим статусом, остаточно визначити місце України у геополітичних іграх останнього десятиріччя. У зв'язку з цим передбачається, що соціологи та політологи повинні пояснити причини негативізму стосовно членства у НАТО та можливі перспективи його подолання. Значущість теми

НАТО для владних еліт проявляється і в замовчуванні невідгидної соціологічної інформації, і в очікуванні заангажованих інтерпретацій, і в прагненні подолання ситуації, що склалася, шляхом організації інформаційних і політичних акцій на підтримку вступу України до НАТО (приміром, «НАТО – ТАК!»).

Звернімося ще до одного цікавого соціологічного дослідження ставлення громадян України до її вступу в Євросоюз і НАТО, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) спільно з кафедрою соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» у грудні 2005 р. Одним із дослідницьких завдань зазначеного проекту була спроба відповісти на запитання, наскільки обізнаність про те, чим є Євросоюз та НАТО, визначає позитивне або негативне ставлення до вступу в ці організації. Тим паче, що політичні еліти готові фінансувати спеціальні програми і акції, які підвищують рівень поінформованості та компетентності щодо Євросоюзу і НАТО, сподіваючись, що це істотно змінить преференції громадян України та забезпечить позитивні результати на обіцяному владою Всеукраїнському референдумі. Обґрунтовуючи актуальність опитування, В.Хмелько зазначає: «Політики, які захищають такі проекти, звичайно пояснюють це недостатньою обізнаністю більшості населення про те, що насправді являють собою ці об'єднання. Аргументація такого пояснення формулюється достатньо переконливо, щоб соціологи могли розглядати її як слушну гіпотезу, що заслуговує на емпіричну перевірку» [1, с. 71].

Підсумки опитування стосовно кореляції між самооцінкою обізнаності про те, що таке Євросоюз та НАТО і позицією громадян України щодо вступу в ці організації, мають не дуже оптимістичний вигляд для бажаючих пояснити це виключно нестачею інформаційної «просунутості» у цьому питанні. За результатами дослідження соціологи підсумовують: «Позиція громадян України щодо її вступу і до Євросоюзу, і до НАТО такою ж мірою залежить від їхньої оцінки своєї обізнаності, як і сама ця оцінка залежить від характеру їхнього ставлення до Євросоюзу і до НАТО». А також: «Ті, хто вважає себе більш обізнаними стосовно Євросоюзу, частіше підтримують вступ України до цього об'єднання, ніж ті, хто вважає себе в цьому менш обізнаними. Стосовно ж НАТО така залежність виявляється лише у

Центрально-Західній частині України, а для країни в цілому зводиться нанівещ переважанням протилежної залежності у Південно-Східній Україні, де ті, хто вважає себе більш обізнаним стосовно НАТО, частіше висловлюються проти вступу до цієї організації» [1, с. 86–87].

Таким чином, причини негативного ставлення до вступу в НАТО мають глибші підстави, ніж просто непоінформованість населення. На нашу думку, продуктивним для розуміння ситуації, що склалася, і вироблення адекватних реальності політичних стратегій було б звернення до концепції зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона, який у своїй праці «Зіткнення цивілізацій та перетворення світового порядку» (1996 р.) пропонує оригінальний підхід до аналізу співвідношення сил у сучасному світі, вказуючи на зростання впливу на світову політику етнічних, релігійних, мовних та інших відмінностей. На думку автора, у новому світі основні відмінності між людьми і між народами мають не ідеологічний, не політичний, не економічний, а культурний характер.

У пошуках відповіді на запитання «Хто ми такі?» люди і нації самовизначаються, відштовхуючись від історії своїх пращурів, релігії, мови, цінностей, звичаїв, інститутів. Вони прагнуть ідентифікувати себе з культурними співтовариствами, етнічними групами, релігійними громадами. При цьому, як зазначає С. Хантінгтон, «люди використовують політичні засоби не тільки для того, щоб обстоювати свої інтереси, а й для того, щоб визначити своє «Я». «Хто ми такі? – на це запитання можна відповісти тільки у тих випадках, коли ми чітко знаємо, ким ми не є, а найчастіше лише тоді, коли нам відомо, проти кого ми виступаємо» [3, с. 532]. Вчений наголошував, що культурні відмінності у сучасному світі поглиблюються у зв'язку з відродженням релігії, яка є засадою різних цивілізаційних типів, що фіксується в назві деяких з них (наприклад, православна).

У релігійному просторі України домінує православ'я (східне християнство), але водночас Західний регіон країни знаходиться у сфері впливу греко-католицизму (західне християнство). Дані статистичного звіту Державного департаменту у справах релігій на 1 січня 2007 р. свідчать, що в Україні діє понад 33 тис. релігійних організацій 55

церков, конфесій, течій і напрямів. Релігійні громади УПЦ, УПЦ–КП, УАПЦ та інші православні осередки становлять 51,4 % усієї кількості релігійних громад України. Серед усіх зареєстрованих релігійних громад православні поділяються так: УПЦ – 34,9 %, УПЦ–КП – 12,2 %, УАПЦ – 3,6 %. За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2006 р. віднесли себе до православних – 76,3 %, у 2007 р. – 72,8 %; до греко-католиків у 2006 р. – 7,4 %, у 2007 р. – 6,8 %.

Це дає підстави припустити, що у ставленні громадян до Євросоюзу та НАТО проявляються преференції, які посилюються залежно від конфесійної ідентичності респондентів. Для емпіричної перевірки цієї гіпотези використаємо дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України. Піддамо емпіричній перевірці гіпотезу про те, що конфесійно ідентифіковані громадяни України по-різному реагують (позитивно або негативно) на орієнтації своєї країни щодо Євросоюзу та НАТО.

Дані таблиць 13, 14, які стосуються вступу до Євросоюзу, засвідчують, що ставлення православних до нього незначно відрізняється від показників за вибіркою. Це і зрозуміло, бо православна ідентичність переважає в Україні, натомість греко-католики демонструють значно настирливіше прагнення до Європи. Те ж саме спостерігаємо серед прибічників УПЦ–КП та УАПЦ.

Таблиця 13
Позиції конфесійно ідентифікованих громадян щодо вступу України в Євросоюз

«Як Ви ставитеся до вступу України в Європейський Союз?»			
Варіанти відповідей	Скоріше негативно	Важко відповісти	Скоріше позитивно
Православ'я	17,4	40,4	42,1
Греко-католицизм	4,9	19,7	75,4
За вибіркою	17,4	38,9	43,1

Таблиця 14
Позиції православних громадян щодо вступу України в Євросоюз залежно від церковних юрисдикцій (%)

«Як Ви ставитеся до вступу України в Європейський Союз?»			
Варіанти відповідей	Скоріше негативно	Важко відповісти	Скоріше позитивно
Православний УПЦ	15,6	44,7	39,7
Православний УПЦ–КП	13,2	36,1	50,7
Православний УАПЦ	15,4	30,8	53,8
Православний старообрядець	30,0	60,0	10,0
Просто православний	19,1	39,9	41,0
За вибіркою	17,4	38,9	43,1

Вражають відмінності у ставленні до можливості приєднання України до союзу Росії та Білорусі між православними УПЦ, «просто православними» та греко-католиками, які представлені у таблицях 15, 16. Тяжіння до слов'янських країн притаманне практично всім православним різних юрисдикцій, найвищі показники демонструють старообрядці як найконсервативніша частина, а знижене воно у православних УПЦ–КП та УАПЦ.

Таблиця 15
Позиції конфесійно ідентифікованих громадян щодо можливого приєднання України до союзу Росії та Білорусі (%)

«Як Ви ставитеся до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі?»			
Варіанти відповідей	Скоріше негативно	Важко відповісти	Скоріше позитивно
Православ'я	16,6	20,2	63,1
Греко-католицизм	69,7	20,5	9,8
За вибіркою	20,2	20,4	59,1

Таблиця 16
Позиції православних громадян щодо можливого приєднання України до союзу Росії та Білорусі залежно від церковних юрисдикцій (%)

«Як Ви ставитеся до вступу України до союзу Росії та Білорусі?»			
Варіанти відповідей	Скоріше негативно	Важко відповісти	Скоріше позитивно
Православний УПЦ	18,4	44,7	39,7
Православний УПЦ–КП	13,2	36,1	50,7
Православний УАПЦ	15,4	30,8	53,8
Православний старообрядець	30,0	60,0	10,0
Просто православний	19,1	39,9	41,0
За вибіркою	17,4	38,9	43,1

Православний УПЦ	18,4	17,6	64,0
Православний УПЦ–КП	32,2	22,4	45,4
Православний УАПЦ	46,2	15,4	38,5
Православний старообрядець	0,0	10,0	90,0
Просто православний	11,7	21,8	66,5
За вибіркою	20,2	20,4	59,1

Настільки ж вражаючим виявляється розподіл відповідей у таблицях 17, 18 з проблеми євроатлантичної інтеграції. Якщо серед греко-католиків відсоток тих, хто симпатизує та прагне до НАТО, набагато вищий, ніж за вибіркою, то православні УПЦ, «просто православні» і старообрядці демонструють більш високий негативізм щодо НАТО.

Таблиця 17
Позиції конфесійно ідентифікованих громадян щодо вступу України в НАТО (%)

«Як Ви ставитеся до вступу України в НАТО?»			
Варіанти відповідей	Скоріше негативно	Важко відповісти	Скоріше позитивно
Православ'я	62,3	26,5	11,2
Греко-католицизм	13,1	41,8	45,1
За вибіркою	58,1	28,2	13,2

Таблиця 18
Позиції православних громадян щодо вступу України в НАТО залежно від церковних юрисдикцій (%)

«Як Ви ставитеся до вступу України в НАТО?»			
Варіанти відповідей	Скоріше негативно	Важко відповісти	Скоріше позитивно
Православний УПЦ	67,9	23,3	8,8

Православний УПЦ–КП	45,9	30,2	23,9
Православний УАПЦ	30,8	46,2	23,1
Православний старообрядець	70,0	30,0	0,0
Просто православний	64,6	26,7	8,7
За вибіркою	58,1	28,2	13,2

Таким чином, емпіричні дані підтверджують, що готовність підтримати вступ до Євросоюзу та НАТО у значній мірі залежить від конфесійної ідентичності громадян України. Західні області, де домінує греко-католицизм, що знаходиться під юрисдикцією Папи Римського, історично орієнтовані на західні цінності, традиції та норми і готові підтримати вступ до Євросоюзу та НАТО. Частина ж України з недовірою ставиться до західних цінностей, традицій, норм, а також до інтеграції в Євросоюз та НАТО як потенційно можливої.

Українські православні переважно усвідомлюють себе частиною православної цивілізації і демонструють симпатії до Росії та Білорусі. У групі «просто православні» і православні УПЦ показники негативного ставлення до НАТО найбільш високі, на протиположності греко-католикам, які продемонстрували готовність порушити позаблоковий статус України. З цього випливає, що інформаційні програми, призначені подолати некомпетентність громадян України щодо природи Євросоюзу та НАТО, навряд чи справлять вирішальний вплив на результати можливого загальнонаціонального референдуму. Тим паче, як випливає з соціологічного дослідження КМІС, ті громадяни, які вважають себе поінформованими, не менш негативно налаштовані. Звичайно, владні й політичні еліти можуть знехтувати культурними перевагами громадян України, але зовсім не факт, що суспільство прийме це спокійно та безконфліктно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хмелько В. Ставлення громадян України до її вступу до Євросоюзу і НАТО та їхні оцінки своєї обізнаності стосовно цих організацій // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. С.71–87.

2. Злобіна О. Образ НАТО в масовій свідомості населення України // Агора. – К., 2007. – Вип. 5. – С. 104–113.

3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. – М., 1999. – С. 531–556.

ДЕСТРУКЦІЯ ВЛАДИ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Останніми роками політика превалює над усіма іншими аспектами суспільного життя. Включеність суспільства в політичні події була такою потужною, що перешкодила вчасно помітити настання фінансової і економічної кризи не тільки простим громадянам, а й керівникам країни.

При цьому слід зауважити, що головними суб'єктами політичних процесів у 2008 р. були не прості громадяни, а владна і політична еліта, тобто ті групи, які уособлюють українську владу.

У зв'язку з цим ми вирішили розглянути, яким саме є суспільний ефект діяльності української владної еліти, до яких результатів вона прийшла на основному полі її діяльності – у просторі інститутів державної влади.

Стан української влади, в якому вона перебувала не тільки в 2008 р., а й упродовж останніх трьох років, дослідники і експерти визначають як політичний параліч, зумовлений незрілістю демократії. При цьому відлік періоду демократії вони ведуть, як правило, з кінця 2004 р. Деякі аналітики події, що супроводжували президентські вибори 2004 р., визначили як революцію, як виступ народу під керівництвом передової еліти за демократичні цінності [1]. Таке визначення початкової точки нашої новітньої історії стає ключовим і зумовлює оцінки й характеристики подальших подій, що виникли згодом в шерензі економічних,

соціальних, політичних невдач та скандалів. Зазвичай у подібних характеристиках наголошують на відході владної еліти від цінностей громадянського суспільства й ідеалів демократії, на тому, що вона особисті інтереси ставить вище національних і т. ін.

Ми вважаємо, що подібні визначення початкової точки не адекватні сутності процесів, які розгорталися тоді насправді. Визначення, дані на початку, мають більше публіцистичний, аніж науковий характер. Будучи від початку помилковими, вони деформують уявлення про те, що дійсно відбувалося в державі, суспільстві, в соціальних інститутах через рік, два і далі. Тому до осмислення тих подій дослідники ще звертатимуться не один раз. Насправді нова еліта, що прорвалася до влади через Майдан, ні за своїми особистими якостями, ні за сповідуваними морально-психологічними цінностями, ні за поставленою перед собою життєвою метою практично нічим не відрізнялася від попередньої, «кучмівської». До речі, недарма ж велика частина «президії» Майдану складалася з осіб, що займали посади прем'єрів, віце-прем'єрів, міністрів, глав обласних адміністрацій і т.ін. саме при Л.Кучмі. Але, будучи зміщеними останнім зі своїх посад, вони проголосили нові гасла, аби відновити свій владний статус, захистити і примножити свою власність. Прийшовши до влади повторно, вони відтворили колишні моделі поведінки: поєднання влади і бізнесу, непрозорість ухвалення рішень, позалаштункові домовленості, корупція, підкуп, життя «за поняттями», повний відрив від народу.

У суспільстві, що не має досвіду поділу державної влади, функціонування демократичних інститутів, нелегко виробити навички і вміння жити відповідно до нових, щойно проголошених правових принципів. Однією з основних проблем державної влади є вміння ділитися повноваженнями, набуття навичок узгодження питань між трьома її гілками, віднайдення консенсусу з принципових проблем державного життя. Чималу роль у гармонізації роботи гілок влади відіграють морально-психологічні якості осіб, що очолюють основні інститути держави. Без глибокого розуміння ними своєї відповідальності за долю держави, за її теперішнє і майбутнє, без

необхідних для цього рис вдачі система влади може постати перед загрозою ослаблення, деформації, паралічу і навіть руйнування. Вони мусять забезпечувати єдину, стабільну й інституційно сильну систему державної влади.

Але не менша відповідальність лежить і на громадянах держави. Без наявності таких якостей, як громадянська відповідальність за долю країни, за свою власну долю, як політична активність, правова культура, досягти нормального функціонування державних інститутів неможливо.

Держава, що формується, має створити інститути, які забезпечували б надійну безпеку громадян, їх рівність перед законом, гарантували умови для економічного, соціального і культурного розвитку всіх груп населення. Держава зобов'язана забезпечити недоторканність майна, житла, особи, свободу слова, свободу пересування усередині країни та за її межами, гарантувати можливість створення громадських і політичних організацій. Завдання держави полягає в тому, щоб визначати напрям розвитку суспільства, забезпечувати надійне функціонування всього соціального організму, усувати диспропорції, попереджати конфлікти.

На жаль, як свідчить практика становлення новітньої Української держави, досягти такого рівня функціонування і співпраці всіх гілок влади, який забезпечував би такі суспільні умови, дуже і дуже непросто. Влада постійно постає перед спокусою відхилитися або убік авторитаризму, або убік конституційної нестабільності. Навіть за короткий за історичними мірками період незалежності Україна вже пережила обидві ці тенденції.

Посилення повноважень президента неминує веде до загрози авторитаризму. Відсутність противаг діяльності парламенту може призвести до дестабілізації ситуації в суспільстві. Тому перед державною владою в цілому стоїть завдання знайти оптимальну модель, яка врівноважувала б обидві ці тенденції.

Утім, такої моделі Українська держава ще не досягла. У рік, що є предметом нашого розгляду, зміцніла тенденція, котра зародилася раніше, – тенденція саморуйнування і самознищення центральних

органів влади. Хоча, можливо, такі дії і не замислювалися ніким саме як спосіб руйнування інститутів влади. Не виключено, що це наслідок суперництва, міжособистісного протистояння перших осіб держави. Але об'єктивний результат таких дій від цього не зміниться.

Таким чином, політичне протистояння вийшло за межі політичного поля і захопило органи державної влади. Деструктивні за своєю спрямованістю події і процеси, що відбуваються в українській владі, важко зрозуміти. На буденному рівні феномен боротьби одних державних органів проти інших є предметом спостереження всіх людей. Але навіть дослідникам важко розібратися в його глибинному сенсі. Не менш складно означити його межі і якісну визначеність. А явище без назви для суспільства начебто не існує, оскільки «лише слово, що є в розпорядженні, наділяє річ буттям», – писав знаменитий філософ-екзистенціаліст Мартін Хайдеггер [2]. Тому одні цей феномен називають паралічем влади, інші – дефолтом влади, треті – ступором влади, четверті – саморуйнуванням, самовищуванням влади. Ми ж називаємо його деструкцією влади.

Під цим терміном розуміємо руйнування існуючої системи влади самою владою шляхом нічим не обмеженого винищення одного державного інституту іншим. В результаті таких дій деформуються функції державних органів, настає їх безсилля й атрофія, втрачається керованість не тільки в державі, а і в суспільстві. Крайнім випадком подібних процесів може стати ліквідація самостійної держави і виникнення на її місці іншого типу соціального організму (адміністративна одиниця або автономне утворення іншої держави).

В Україні державна влада руйнується за кількома напрямками. По-перше, по лінії влада – опозиція; по-друге, по лінії протистояння між гілками влади; по-третє, по лінії протистояння між інститутами й організаціями всередині однієї гілки влади. Кожен з цих напрямів напруженості між структурними елементами влади присутній у системі держави практично будь-якої країни. Проте країни розрізняються мірою напруженості між інститутами влади.

Відтак розглянемо відносини між владою та опозицією в Україні. Вони мають тотально конфронтаційний характер. При

цьому небезпечною межею українського політичного і ширше – суспільного життя є те, що в своєму протистоянні законів не дотримуються обидві сторони: як сама влада, так і опозиція. Тому і помінявшись місцями (опозиція, посівши статус влади, а влада – статус опозиції), вони зберігають девіації стосовно закону і права. На жаль, тенденція конфронтації в останні кілька років стала розвиватися по наростаючій.

Перебуваючи при владі, політична сила в демократичній державі постійно піддається критиці з боку опозиції. Це нормальний процес. Як правило, інтереси більшої частини суспільства відображаються тими політичними партіями, які перебувають при владі, і таким чином забезпечується легітимність усієї влади.

Проте в Україні в останні два роки склалася така ситуація, коли при одному президентові змінилося кілька урядів, частина з яких належала до пропрезидентських політичних сил, а частина – до опозиційних щодо нього. І за цей короткий період громадяни, незалежно від їх політичних переконань, упевнилися в тому, що обидві команди мало чим відрізняються одна від одної. Громадяни глибоко розчарувалися в цих політичних партіях.

Подібні ситуації бували й в інших країнах. Оригінальність ситуації в Україні полягає в тому, що пропрезидентський блок розколовся на кілька протидіючих угруповань (причому ці угруповання не завжди відповідали певній політичній партії, а окремі партії навіть розділилися на кілька супротивних частин). Другою українською особливістю є те, що відкриту боротьбу ведуть не тільки влада та опозиція, а борються між собою і політичні сили, що перебувають при владі. Останні використовують один проти одного різні державні органи, різні гілки державної влади.

Вочевидь, політичні битви в парламенті між різними політичними силами є класичним і легітимним зразком протидіючого всередині однієї гілки влади – законодавчої. Конфронтація ж усередині судової і виконавчої гілок влади виглядає протиприродною. Проте в Українській державі це протиприродне протистояння стало повсюдним.

Утім, і в парламенті конфронтаційні процеси теж набули такої форми, яка стала загрозливою для самої держави. Вони вже неодноразово заводили цей орган влади в ступор. Недієздатність Верховної Ради зумовлювалася кількома причинами – як внутрішніми, так і зовнішніми.

У Верховній Раді періодично протягом трьох років виникають патові ситуації, пов'язані з формуванням коаліції більшості і виборами спікера. Після закінчення виборів і затвердження повноважень парламенту починається довготривалий етап переговорів, консультацій, позалаштункових домовленостей, інтриг, зрад. Так було, наприклад, у Верховній Раді в 2006 р., поки фракція СПУ не вийшла з пропрезидентської коаліції і не була створена антикризова коаліція. Тільки такою ціною було знайдено вихід з політичного кута.

Перебуваючи при владі, антикризова коаліція протягом зими і весни 2007 р. стала зміцнювати свої політичні позиції, а разом з коаліцією зростала політична вага і прем'єр-міністра В.Януковича. Президент В.Ющенко не міг допустити зміцнення позицій свого передбачуваного суперника на президентських виборах 2010 р. В даному випадку позиції і бажання В.Ющенка і Ю.Тимошенко стосовно В.Януковича співпадали. Треба було, коли й не усунути з політичної сцени, то хоча б знесилити конкурента. А політична сила супротивника була в його міцних парламентських позиціях. Тому зусилля з дискредитації В.Януковича було спрямовані через парламент.

Для компрометації Верховної Ради України в 2007 р. президент використовував аргумент – мовляв, нависла загроза «узурпації влади правлячою парламентською коаліцією», в парламенті процвітає політична корупція, Партія регіонів купує депутатів з інших фракцій і переманює їх до себе. Але, незважаючи на гучні заяви політиків, ніяких доказів підкупу депутатів ніхто не подав. Все було на рівні припущень і здогадок. Доконаним фактом стало лише те, що частина депутатів з фракції НУНС перейшла у фракцію Партії регіонів. Особливо багато депутатів – «перебіжчиків» було в Партії

підприємців і промисловців: А.Кінах, О.Волков, В.Заплатинський, О.Ковтуненко, С.Поліщук, Л.Гнатенко та ін. Але переходи з фракції у фракцію були й раніше, і в інших скликаннях Верховної Ради. Деякі депутати встановили своєрідні рекорди переходів. Приміром, колишній Генеральний прокурор України М.Потебенько, будучи народним депутатом, переходив із однієї фракції до іншої десять разів.

До речі, переходи з фракції у фракцію трапляються не тільки в Україні. Можна наводити безліч прикладів таких переходів у країнах з довгою парламентською історією. Можливо, в Україні такі переходи трапляються частіше і виглядають вульгарніше, цинічніше. Поза сумнівом, вихід депутата з фракції, особливо при пропорційній системі виборів, є скандальним явищем. Найбільший гріх у таких вчинках той, що депутат приймав позицію однієї партії, обіцяв своїм виборцям виконувати одну передвиборну програму, а, перейшовши в іншу фракцію, він все це відкидав і переходив на іншу позицію, включався в досягнення іншої мети. Якщо такі переходи ставали численними, то, певна річ, вони негативно впливали на громадську думку, формували негативний образ депутата у виборців, істотно знижували авторитет у суспільстві такого важливого державного інституту, як парламент.

Якщо ж компрометація парламенту була самостійною метою іншого державного інституту – в даному випадку президента країни – то, природно, ефект компрометації у багато разів зростав. Зростав і масштаб деструктивних наслідків подібних дій для суспільства, його стабільності, консолідованості, морально-психологічного стану.

Після дострокових вересневих виборів до парламенту 2007 р. ситуація повторилася. Внутрішньою причиною була міжфракційна боротьба, яка виливалася в блокування трибуни, виведення з ладу системи «Рада» тощо. Верховна Рада 6-го скликання виявилася малоефективною ще й із тієї причини, що в ній була слабкою перша правляча коаліція («демократична коаліція»), яка мала перевагу всього в два голоси. Незрідка вона не могла ухвалювати рішення через брак голосів. Природно, що така крихка конструкція довго

існувати не могла. Вже в червні 2008 р., після виходу з коаліції двох народних депутатів, вона стала недієздатною. Офіційно про припинення її існування було оголошено 16 вересня 2008 року.

Зовнішніми причинами колапсу парламенту стали укази президента про його розпуск, що видавалися і скасовувалися. 8 жовтня 2008 р. президент Віктор Ющенко вдруге протягом півтора року оголосив про розпуск Верховної Ради і проведення дострокових виборів. Приводом для розпуску парламенту стала відсутність у ньому правлячої коаліції. 12 листопада пішов у відставку і спікер парламенту А.Яценюк. Це означало, що Верховна Рада України до обрання нового спікера стала недієздатною, оскільки її рішення мав право підписувати тільки голова парламенту. Ухвалення найважливіших державних документів, у тому числі й бюджету на 2009 р., було заблоковано. Почалася чергова смуга консультацій, переговорів між фракціями про створення нової коаліції. Робота Верховної Ради України знову «зависла». Чергову спробу реанімувати роботу парламенту було зроблено 9 грудня 2008 р. Цього дня Головою Верховної Ради України обраний В.Литвин.

Ці та інші причини зумовили український низький коефіцієнт корисної дії законодавчого органу в 2007 - 2008 рр. Депутати тижнями і місяцями не могли ухвалити жодного закону. А економічна і соціально-політична ситуація в суспільстві вимагала ухвалення законодавчих актів, які регулювали б суспільні відносини адекватно до обставин, що змінилися. Однак цього не відбувалося. Склалася ситуація неприйняття законів з вини самої правлячої еліти.

Верховна Рада України стала державним інститутом, що об'єктивно дезорганізовує порядок функціонування правової держави. Через нездатність парламенту проводити пленарні засідання місяцями не призначалися і не звільнялися судді, чий термін призначення або звільнення давно минули. Недієздатність Верховної Ради відкривала ланцюжок блокування роботи інших державних органів. Наприклад, неможливість проголосувати в парламенті за суддів Конституційного Суду блокувала роботу цього вищого судового органу. Такі ж ситуації виникали і щодо членів

Центральної виборчої комісії України, представника Верховної Ради в Конституційному Суді і т. ін. Кількість подібних фактів така велика, що вона породила нову якість, нове явище в житті держави. Його можна назвати правовим саботажем.

Як ми вже зазначали, другим напрямом деструкції влади є жорстка конфронтація між гілками влади. Принцип розподілу влади передбачає різні механізми противаг, які не допускали б надмірної концентрації влади в одній із гілок. Таким конституційним механізмом, закладеним у Конституції України, є право президента накладати вето на ухвалені Верховною Радою закони.

На жаль, такий цілком демократичний механізм у наших умовах перетворився на засіб боротьби президента з парламентом і опосередковано – президента з прем'єр-міністром. Особливо яскраво це виявлялося в накладенні президентом вето майже на всі закони, які приймалися такою більшістю в парламенті, політичне зміцнення якої могло стати певною загрозою для повноважень В.Ющенка.

Наприклад, закон про Кабінет Міністрів Верховна Рада приймала сім разів. Проте президент кожного разу накладав на нього вето. В чому суть побоювань президента стосовно цього закону, озвучив лідер фракції «Наша Україна» В.Кириленко. Він заявив, що закон розроблено «під диктування Партії регіонів» і дає можливість уряду В.Януковича «узурпувати владу» [3]. Свою позицію щодо цього голосування пояснила і Ю.Тимошенко, яка наголосила: «фракція абсолютно свідомо зараз прибрала конфлікт, який руйнував державу, між президентом, прем'єром і між секретаріатами. Фракція проголосувала так для того, щоб навести лад і не ганьбити країну на весь світ внутрішньополітичними скандалами» [4].

Подібні приклади можна продовжити. У квітні 2008 р. В.Ющенко застосував вето до прийнятого Верховною Радою Закону «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради». Восени 2008 р. після того, як «демократична коаліція» втратила дієздатність, в парламенті утворилася ситуативна більшість, яка підтримувала урядові законопроекти. Верховна Рада ухвалила ряд законів, які підтримали більше 300 депутатів. Це викликало у президента і його

оточення справжній переляк. Навіть у такій тимчасовій консолідації парламентських блоків і коаліцій президент угледів для себе загрозу і став блокувати майже всі прийняті ситуативною більшістю Верховної Ради закони. Можливо, президент і не ставив завдання своїми указами, розпорядженнями паралізувати діяльність інститутів держави, але за наслідками він досяг саме такого результату.

Варто зазначити, що чинником якщо й не руйнування влади, то в усякому разі підризу авторитету політичної еліти, є непослідовна поведінка політичних партій, блоків і фракцій у парламенті. Так, фракція БЮТ в січні 2007 р. і у вересні 2008 р. голосувала за закон про Кабінет Міністрів, в якому істотно розширювалися повноваження цього органу державної влади. Проте, йдучи за кон'юнктурною, хвилинною політичною доцільністю, рівно через місяць – у жовтні 2008 р., фракція БЮТ не стала голосувати за подолання вето президента на цей і ряд інших так званих антипрезидентських законів.

Елементом деструкції влади стали укази президента про розпуск Верховної Ради. В чому полягає їх руйнівний потенціал? Справа не в тому, як інколи вважають, що результатом їх дії стають дострокові вибори. В цьому нічого загрозливого для інститутів влади немає. Можливість розпуску парламенту президентом є конституційною нормою.

Руйнівна сила цього указу містилася в сумнівності правових підстав розпуску парламенту і в його формі. Ми тут не торкатимемося суто правових аспектів питання. Звернемо увагу лише на форму розпуску. Вона виглядала як нескінченна вервечка указів, що викликало у громадян навіть не роздратування, а глузування. Для розпуску парламенту п'ятого скликання президент видав чотири укази. В кожному з них давалося нове обґрунтування необхідності їх проведення. Наслідком цієї кампанії стала інфляція цінності права, оскільки така «указна еквілібристика» демонструвала принцип «закон, що дишло».

Стійка прихильність президента до політичних імпровізацій продемонстрована і в 2008 р., коли спочатку було видано указ

про розпуск парламенту 6-го скликання і проведення позачергових виборів, а згодом дію його було зупинено.

Черговим напрямом гострого протиборства президента, уряду і парламенту стала приватизація державних підприємств. Однією з причин такого протиборства, що не афішується, в період протистояння президента В.Ющенка і прем'єр-міністра Ю.Тимошенко була можливість уряду використовувати отримані від приватизації кошти для зміцнення свого громадського статусу, скеровуючи їх у соціальну сферу, наприклад, для виплати громадянам заощаджень за радянськими вкладками. Так, В.Ющенко припинив через рішення РНБО продаж Одеського припортового заводу, феодосійської суднобудівної компанії «Море», Криворізького гірничо-збагачувального комбінату окислених руд, харківського «Турбоатома» й інших підприємств.

Ще однією формою протиборства гілок влади і однією з форм розкладання системи державної влади є нав'язування інститутам, підлеглим президенту, невластивих їм ролей. Скажімо, ряд функцій Кабінету Міністрів президент передав секретаріату президента і РНБО. Таке довільне трактування Конституції властиве президенту В.Ющенку. Воно виявлялося неодноразово. Можна навести, як приклад, багатомісячну епопею з виконуючим обов'язки голови Служби безпеки України В.Наливайченком. Виконувати обов'язки голови СБУ В.Наливайченко почав з 22 грудня 2006 р. після відповідного указу президента. В такому статусі згідно з законом «Про тимчасове виконання обов'язків посадовців, що призначаються на посаду за згодою Верховної Ради президентом або Верховною Радою за поданням президента» він мав право перебувати лише один місяць. Але його кандидатуру було розглянуто Верховною Радою України лише 2 вересня 2008 р. У Раді він не здобув підтримки. В парламенті за нього не було подано жодного голосу. Проте президент залишив його виконуючим обов'язки голови СБУ. В цьому випадку маємо справу з воляючим порушенням правового акта главою держави. На жаль, така практика стала системою. (У березні 2009 р. В.Ющенко ще раз вніс кандидатуру В.Наливайченка на посаду

голови СБУ. Цього разу вона була підтримана голосами 250 народних депутатів).

У ряді випадків порушення законів главою держави доходять до абсурду. Досить пригадати трагікомічні події, коли одночасно в країні було по кілька генеральних прокурорів, глав адміністрації однієї і тієї ж області. Все це підтверджує думку, що коли закони в державі виконуються вибірково, тим більше гарантом Конституції, то перед нами криза конституційності, а звідси криза довіри суспільства до інститутів влади.

Неприпустимою формою протиборства є втручання інших гілок в роботу судової влади. На жаль, в Україні державні лідери намагаються використовувати суди в політичній боротьбі один з одним. Цим завдається величезного збитку інститутам влади, а в саму тканину правосуддя вноситься руйнівне начало. Така практика викликала стурбованість голови Верховного Суду України В.Онопенка, який у червні 2008 р. звернувся з листом до президента В.Ющенка. Він звертає увагу на цілу низку дій збоку виконавчої влади, які свідчать про намагання деяких посадових осіб впливати на роботу судів. Зокрема, В.Онопенко зауважує, що й сам В.Ющенко дозволяє собі давати публічні оцінки рішенням судів, які набрали законної сили, що представники його секретаріату тісно співпрацюють з персонами, які намагаються зруйнувати судову систему. Голова Верховного Суду України застеріг від спроб «встановлення неконституційного контролю за судами і судьями, протиправного втручання у їхню діяльність», намагань «приватизувати судову владу» [5].

Утім, ці застереження аж ніяк не вплинули на стан взаємовідносин між виконавчою і судовою гілками влади. Вже через кілька місяців після оприлюднення листа увагу всього суспільства було прикуто до баталій між судами щодо законності указу президента про дострокові вибори в 2008 р. Ця конфронтаційна кампанія засвідчила, що в країні суди не тільки «приватизовані», а й поділені між політиками, між різними державними інститутами. Нагадаємо, що указ президента про проведення дострокових виборів було негайно призупинено

окружним адміністративним судом столиці. У відповідь на таке рішення президент ліквідував цей суд. Однак інший суд відновив у правах окружний адміністративний суд. Тоді секретаріат президента, своєю чергою, оскаржив цю постанову. А президент подав апеляцію у Вищий адміністративний суд щодо рішення суду про призупинення виборів.

Крім правового «пінг-понгу», ця кампанія супроводжувалася брутальними діями народних депутатів, що вторгалися у приміщення судів, у кімнати суддів, нищили меблі, перешкоджали роботі суддів, штовхалися з охороною. Водночас у цих же приміщеннях проводилася демонстрація сили, з одного боку, підрозділами МВС, а з іншого – особовим складом Управління державної охорони і СБУ. Зрештою такі дії ведуть до руйнування судової системи як самостійної гілки влади.

Війна рішень судів підриває довіру громадян як до окремих посадовців, так і до державних органів і закону. На тлі міжсудових баталій, одні з яких були на боці президента, а інші – на боці прем'єр-міністра, пересічні громадяни робили для себе висновки, що за таких суспільних обставин пошуки правди в судах для них епрактично нереальними. Крім того, це переконує громадян, що у нас в державі закон не діє, або діє вибірково.

На жаль, правовий нігілізм влади ще більше знижує і без того низьку правову культуру всього суспільства. Правова девіація є частиною нашої культури. У нас не ставляться до закону як до джерела права. Життєвий досвід переконує, що надійніше орієнтуватися не на закон, а на начальника. Із цього приводу колись влучно висловився О. Герцен: «Правова незабезпеченість, що споконвічно тяжіє над народом, була для нього свого роду школою. Волаюча несправедливість однієї половини його законів навчила його ненавидіти іншу; він підкоряється їм як силі. Повна нерівність перед судом убила в ньому всяку пошану до законності. Росіянин, якого б звання він не був, обходить і порушує закон усюди, де це можна зробити безкарно, і абсолютно так само вчиняє і уряд» [6]. Наше спільне минуле нікуди не поділося і поки

що міцно тримається в поведінковій культурі громадян як нової російської, так і нової української держав.

Такий стан справ підводить нас до висновку, що Україна поки що належить до псевдоправових країн і до країн з «імітаційними демократіями». Але повернімося до протиборства державних інститутів між собою.

Українська суспільна практика свідчить, що деструкція влади може набувати форми протиборства між інститутами всередині однієї гілки влади, конкретними її органами, між окремими політиками, а також і того й іншого разом. Особливо небезпечним в цих процесах є те, що в них втягаються навіть силові структури держави: міліція, внутрішні війська, СБУ, Управління державної охорони. Вони беруть участь у подіях, які камуфлюються під захист інтересів держави. Насправді ж вони вимушені обирати позицію однієї із сторін учасників конфлікту. Причому в більшості випадків різні силові структури протистоять одна одній, що несе загрозу збройного протистояння. Так, у 2007 р. міліційні підрозділи штурмували приміщення Генпрокуратури України, а їм протистояли військовослужбовці Управління державної охорони.

Протистояння силових структур, що належать різним відомствам, починає ставати традицією. Восени 2008 р., під час «війни судів» (коли одні суди ухвалювали рішення з приводу проведення дострокових виборів на користь президента, а інші – на користь прем'єр-міністра), підрозділи МВС, судова міліція «Грифон» і підрозділи СБУ і УДО знову виконували протилежні завдання [7].

Деструкція влади відбувається не тільки як результат конфронтації державних інститутів. Владу роз'їдає також і хвора, отруєна взаємною недовірою і ворожістю атмосфера стосунків між першими особами держави. Особливо якщо вони свою взаємну неприязнь роблять публічною. Такі відносини обростають дедалі новими і новими взаємними образами, наростаючими підозрами, бажанням уразити, а то й дискредитувати в громадській думці свого суперника. Образи породжують бажання сатисфакції, помсти. Тут у політику вторгається психологія. І тоді суспільство вимушене спостерігати, як неприязнь одного політика до іншого

переростає в ненависть, як внутрішнє обурення переходить у публічні звинувачення, як від словесних перепалок переходять до відкритих агресивних дій один проти одного.

Не заглиблюючись в аналіз особистісних якостей, котрі можуть зіграти фатальну роль у руйнуванні державності, наведемо, для прикладу, помсту. Тим паче, що цю особистісну якість у контексті владних відносин уже проаналізував Е.Фромм. Він показав, що така психологічна якість має великий руйнівний потенціал. «Мені здається, – писав він, – що жадання помсти піддається цілком визначеному шкалюванню. При цьому на одному кінці шкали знаходяться люди, абсолютно позбавлені мстивих відчуттів: це ті, хто досяг у своєму розвитку рівня, відповідного християнському і буддистському ідеалу людини. Зате на іншому кінці цієї шкали розташовуються люди з боязким характером накопичувача, нарциси вищого рангу, в яких навіть щонайменший збиток своїй персоні викликає бурю мстивих емоцій (справжню жагу помсти)» [8].

В стані азарту помсти сторони конфронтації, а в нашому випадку це перші особи держави, прагнуть образити опонента якомога болючіше, дискредитувати його в громадській думці. Слідом за не кращими традиціями політичної боротьби в нашій країні для політичних конкурентів знаходять ярлики «відступника», «зрадника батьківщини» тощо. Іноді для цього використовують своїх підлеглих. Так, один із чиновників секретаріату президента публічно закликав прем'єр-міністра Ю.Тимошенко, аби вона розвіяла всі підозри в причетності до державної зради. Так вчиняючи, політики не розуміють, що в громадській думці вони роблять опонентів «жертвами». А в нашій культурі заведено «жертв» жаліти, співчувати їм. «Жертви» мірою наростання чуток про те, що їх оббрехали, очорнили, поступово стають «героями». «Жертва» і «герой» навіть у просторі нашої мови виступають як синоніми. Так, одна з вулиць Києва спочатку називалася «Жертв Революції», а згодом – «Героїв Революції».

Але й кандидати в «жертви» теж люди не прості: вони також наділені владою, і, використовуючи її, можуть дати симетричну відповідь своїм кривдникам. Після того, як Головою Верховної Ради України був удруге обраний В.Литвин, прем'єр-міністр Ю.Тимошенко заявила, що ті народні депутати, які намагаються дискредитувати рішення про створення нової коаліції, є ворогами України [9].

Будучи об'єктом критики збоку своїх політичних опонентів, Президент України (або його радники) намагається підняти свій авторитет суто формальним чином – нарощуванням числа зовнішніх атрибутів, різного роду символів влади. Його робочі відвідини установ, підприємств, засідань, нарад супроводжуються помпезністю, показними, мало не царськими, почестями. Звернення до громадян через ЗМІ обставляються державними прапорами, почесною вартою. Зоровий ряд телевізійних інтерв'ю урядовців будується таким чином, що за спиною завжди виглядає портрет президента. Поганий смак іміджмейкерів робить йому ведмежу послугу – у глядачів формується замість образу державного діяча образ парвеню.

Розглядаючи чинники руйнування влади, не можна не сказати і про таке явище, як публічні політичні скандали. Безпосередня участь у них перших осіб країни і вищих державних урядовців завдає великих втрат авторитету відповідних державних інститутів. Досить пригадати лише невеличку частину з них. Президент країни під надуманим приводом буквально «з-під носа» забирає у прем'єр-міністра країни літак, на якому вона мала вилетіти на переговори до Москви; голова запорізької адміністрації лупцює охоронця з Держохорони біля кабінету прем'єр-міністра; обмінюються стусанами міністр внутрішніх справ з мером Києва в приміщенні РНБО; начальник підрозділу «Кобра» показує непристойні жести Голові Верховної Ради, а той скаржиться на нього по телебаченню президенту і т.д. З цих скандалів глузує вже все суспільство. Вони стають темою анекдотів. А, як відомо, влада, що стала посміховищем, довго не тримається.

Такі деструктивні дії ведуть не тільки до зміни влади. Підривається, розмивається, послаблюється, знецінюється і дискредитується українська державність. Згадаймо, що, незважаючи на суперечливий характер розвитку в перші півтора десятиріччя, Українська держава міцніла, набувала зрілості завдяки розбудові і зміцненню інститутів влади. Для українського суспільства питання про силу і слабкість держави виглядає абсолютно по-іншому, ніж для більшості країн. Це пов'язано з тим, що в просторі нашої історії спроби будівництва Української держави жодного разу не закінчувалися успішно. Тому зміцнення держави для українського суспільства має історично доле-носний сенс: або будуть створені міцні інститути держави, або нас чекає традиційний результат – входження до складу якоїсь іншої держави.

До слова, сучасні уявлення соціальної теорії про сильну і слабку державу склалися на основі аналізу держав, що мають тривалу історію. Ці уявлення включають знання про різні періоди розвитку держав. Сьогодні дослідники мають на увазі, що йдеться про проекти, які відбулися. І коли аналізують силу держави, то акцентують увагу на тому, наскільки активно держава втручається у функціонування економіки, наскільки розвинуто громадянське суспільство і який ступінь його автономії стосовно владних інститутів, як впливає громадянське суспільство на державу [10].

В такому контексті поняття «сильна держава» має начебто негативний відтінок. Проте не слід переносити цю оцінку на проблему, яку ми тут розглядаємо: становлення і зміцнення інститутів нової, молоді держави. Вона може посісти гідне місце серед інших держав, тільки маючи міцні інститути влади.

Це твердження аж ніяк не суперечить максимі, що держава має бути демократичною і правовою. Тому ми вважаємо, що рівень зміцнення деяких інститутів Української держави в кінці ХХ – на початку ХХІ століть (за президента Л.Кучми) був надмірним, почав набувати небезпечних рис. Наприклад, чисельність міліційних сил, включаючи і внутрішні війська, була роздута до загрозливих розмірів. Створювалися різні підрозділи, що виконували спеціальні

доручення вищих посадовців і ледве вписувалися в рамки існуючих законів. Подібні негативні тенденції стали виявлятися і в митній службі, в податковій адміністрації. Ці державні інститути були майже повністю виведені з-під парламентського контролю. Секретаріат президента став брати на себе не властиві йому функції, перевищувати свої повноваження. Повсюдними були порушення закону з боку виконавчої влади: втручання в діяльність прокуратури, судів, підтасовування голосів під час виборів і референдумів. Виникли також й інші симптоми розкладання влади: бюрократизація, відчуття безкарності, замикання інтересів чиновництва на самих себе, штучне чиношанування.

Негативні тенденції в розвитку української державності стали предметом критики і протестів парламентської і позапарламентської опозиції, а далі й усього суспільства. Стало ясно, що об'єктивно необхідний процес зміцнення інститутів держави, яка формується, несе в собі і загрозу авторитаризму. Треба було розвести, відділити процеси зміцнення держави і посилення тенденції авторитаризму. Таке завдання стояло перед президентськими виборами 2004 року.

Проте з приходом у 2005 р. нового президента і нового уряду починаються і посилюються процеси ослаблення і руйнування інститутів влади. В бездумній конфронтації влади самої з собою втрачені залишки пошани до тих соціальних скріплень, які тримають воедино все суспільство, була підірвана сталість базових соціальних інститутів, без яких не можуть існувати ні держава, ні громадянське суспільство, ні суверенна особистість. Сьогодні вже стало очевидним, що українська державність переживає глибоку кризу, майбутній вихід із якої поки містить в собі всі можливі варіанти – від оптимістичного до песимістичного і навіть трагічного.

В такому ослабленому вигляді Українська держава вступила у фінансову і економічну кризу. Вихід з неї ускладнюватиметься не лише її масштабністю і глибиною, а й тією обтяжливою обставиною, що в українського суспільства сьогодні немає певної осмисленої, аргументованої суспільної перспективи, а уявлення про майбутнє розмиті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див., напр.: Котляревский Ю.Л. Оранжевая революция: глазами консультанта. – М., 2005; Оранжевая революция. Версии, хроника, документы. – К., 2005; «Оранжевая революция». Украинская версия. – М., 2008; Сподівання на іншу Україну. – К., 2005; Політичний портрет України. – №32. – К., 2005.
2. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / Пер. с нем. – СПб., 2007. – С.420.
3. Парламент України подолав вето президента і прийняв закон про уряд // <http://www.newsru.com/world/12jan2007/veto.html>
4. Там же.
5. Головний суддя вважає несумісними Ющенко і статус президента // <http://www.pravda.com.ua/news/2008/6/23/77918.htm>
6. Цит. за: Кистяковский Б.А. В защиту права (Интеллигенция и правосудие) // Вехи. Из глубины. – М., 1991. – С. 126–127.
7. Крамаренко М. Первые жертвы выборов, или Как Тимошенко и Ющенко терзают Фемиду. –Сейчас. – 13 октября 2008; У Наливайченка є питання до «Грифона» Луценка // <http://www.pravda.com.ua/news/2008/10/15/82893.htm>
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. — М., 2006. –С.243.
9. Тимошенко оголосила своїх ворогів – ворогами України // <http://pravda.com.ua/news/2008/12/15/86088.htm>
10. Див: Гайдар Е. Государство и эволюция. – Спб., 1997; Ильин В. Общего стандарта демократии не существует // http://www.wek.ru/interview/obsh/akademik_valerijj_ilin/index.shtml; Мандрас М. Слабое государство и сильная администрация: к оценке российской бюрократии // http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2007/03/15/0000304905/007_mendas_-2003.pdf; Фукуяма Ф. Сильное государство. – М., 2006.

ЗМІСТ

Вступ	3
Результати соціально-економічної трансформації суспільства і уявлення населення про бажані геополітичні вибори	6
Ставлення населення до вступу України в НАТО та альтернативних варіантів геополітичного вибору	41
Деструкція влади як загроза національній безпеці	59

Громадсько-політичне видання

ГЕОПОЛІТИЧНІ
ОРІЄНТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ
І БЕЗПЕКА УКРАЇНИ
За даними соціологів

Упорядник М.О. Шульга

Редактор І.Г. Бойко

Дизайн Д.О. Рубіна

Підписано до друку 30.03.2009 р.

Формат 60x90/16

Гарнітура Newton С. Офсетний друк

Ум.-друк. арк. 5. Обл.-вид. арк. 5

Тираж 3000 прим.

Зам.№ 9 - 36

ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»

02094 м.Київ, вул. Віскозна,8

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК №2715 від 7 грудня 2006 року